

VLAŠKI STATUTI I NJIHOVA USPOREDBA S POVLAŠTICAMA MAĐARSKIH HAJDUKA

THE VLACH LAW AND ITS COMPARISON TO THE PRIVILEGES OF HUNGARIAN BRIGANDS

Ladislav HEKA

Pravni fakultet

Institut za poredbeno pravo i pravnu teoriju

Szeged, Mađarska

Primljeno / Received: 10. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 355.48(497.5:439)“16/17”(094)
3.071.3(497.5:439)“16/17”(091)

SAŽETAK

Ustrojavanjem Vojne krajine (Vojna granica, njemački Militärgrenze) u Hrvatskoj i Ugarskoj u službu Habsburgovaca su kao graničari stupili mnogi bivši kmetovi, stočari nomadi i izbjeglice iz područja pod Osmanlijama. Među njima su se izdvajali Vlasi i hajduci koji su u 17. stoljeću dobili povlastice (Vlaške statute i hajdučke privilegije) i postali privilegirani slojevi društva.

Vlasi doseljeni s Balkana donijeli su sa sobom svoje običajno pravo, zadrugu kao staru slavensku društveno-ekonomsku zajednicu, knezove i svoju samoupravu te sudstvo, odnosno vojvode kao vojne zapovjednike. Habsburgovci su im uz to dali porezne i ine povlastice, a zauzvrat su Vlasi kao graničari nadzirali važnije putove, planinske tjesnace, osiguravali putnike i prijevoz tereta. Kasnije su austrijski vojni zapovjednici uvidjeli kako je neizbježno sagraditi i tvrđave u Vojnoj krajini. Prvi je sagrađen Karlovac 1581. godine. Kod njegova nastanjivanja je naseljenicima obećano nasljedno vlasništvo nad zemljištem i kućama, održavanje dva sajma godišnje i jedan tržišni dan tjedno. Bečki dvor je na taj način ostvario nekoliko ciljeva: jeftinu vojsku za obranu granica, grupiranje graničara unutar jednoga čvrsto zatvorenoga prostora, prikupljanje svih novčanih sredstava na jednomu mjestu i ustrojavanje središnjih institucija i centraliziranoga vojnopolitičkoga poretka. Graničari su bili vezani uz ovaj poredak putem prava na zemljište i osobnu slobodu te darovanu im samoupravu. Zato su kralju bili beskrajno odani te ih je mogao koristiti ne samo u borbama protiv Turaka, nego i u unutarnjim sukobima, kod ustanaka seljaka ili plemića.

Ugarski hajduci su bili sličnoga socijalnoga podrijetla kao i hrvatski graničari, a uključivanjem u regularnu vojsku (u 16. stoljeću) legaliziran je njihov poseban društveni status. Od tada se naziv hajduk uglavnom odnosio na mađarsko pješništvo nastalo iz redova seljaka. Za razliku od Vlaha koji su povlastice dobijali od Habsburgovaca, hajduci su ih primali od feudalnih gospodara (knez Bočkai im je darovao naselja i kolektivno plemstvo unutar njih), ali i od Osmanlija (1608. godine su im nadvojvoda Matija i budimski paša zajedničkom izjavom potvrdili povlastice koje su dobili od kneza Bocskaija) te od Habsburgovaca (narečene privilegije im je potvrdio car i kralj Ferdinand III.).

U ovom radu analiziramo Vlaške statute i povlastice hajduka, kao i pokušaje hrvatskoga i ugarskoga plemstva da graničare potčine pod svoju vlast.

Ključne riječi: Vojna krajina, Vlasi, hajduci, Statuta Valachorum, povlastice hajdučkih gradova, nastojanja hrvatskoga i ugarskoga plemstva za potčinjavanjem graničara pod njihovu vlast

Key words: Military Border, Vlachs, brigands, Statuta Valachorum, privileges of brigand towns, aspirations of Croatian and Hungarian nobility to bring border-guards under their power

1. VOJNA KRAJINA

Nakon provale Osmanlija, Hrvatska i Slavonija nisu uspijevale osigurati učinkovitu obranu granica. Za vladanja kralja Maksimilijana odstupili su s banske stolice banovi Juraj Drašković i Gašpar Alapić, jer u nedostatku materijalnih sredstava nisu mogli organizirati zaštitu svoje države, koja je svedena na »ostatke ostataka Hrvatskog Kraljevstva«. Hrvatski su plemići pokušali vlastitim banderijama sačuvati svoje posjede, ali uzalud. Poslije seljačke bune Matije Gupca (1573.) Hrvatski je sabor donio odluku o uvođenju stajaće vojske koja se sastojala se od pješništva (»haramija«) raspoređenoga ne samo uz granicu, nego i u unutrašnjosti, u Zagorju. Haramije nisu bili podvrgnuti vrhovnom kapetanu krajiške vojske, nego banu.¹

Kako je Ferdinand I. Habsburgovac već 1526. godine obećao obraniti južne granice Hrvatske, stoga je ulogu graničara namijenio brojnim prebjecima s Balkana koji su se od Osmanlija sklonili u Habsburškoj Monarhiji (velikim dijelom na području oko Temešvara, te u Lici i Krbavi). Prebjeci su većinom bili »grkoistočne« vjeroispovijesti, pa su uz jamčenje vjerskih sloboda i uz oslobađanje od plaćanja desetine prihvatili graničarsku službu. Oslanjajući se na njih Ferdinand I. je ustrojio Vojne krajine ne štedeći ni novac, ni ljudstvo, pa je na to područje poslao svoje časnike (vidi Zak. čl. 1536:I., VII., XXV.) koji su zajedno s hrvatskim vojnicima i časnicima te plaćenicima branili granicu. Na području Hrvatske je uz Hrvatsku (*Kroatische Granitz, Confinia croatica*) i Slavonsku vojnu krajinu (*Windische Granitz, Confinia slavonica*) koje su se do sredine 16. stoljeća nalazile pod ingerencijom glavnoga zapovjedništva u Grazu, odnosno Ljubljani, postojala i Banska krajina pod banskim zapovjedništvom.² Kralj Rudolf je 25. veljače 1578. imenovao štajerskoga nadvojvodu Karla za kraljevskoga namjesnika na području Vojne granice (Zak. članak 1578:XV.) čime je osigurano jedinstveno i učinkovitije zapovijedanje. Ovaj zakonski članak je doveo do velikoga nezadovoljstva kod hrvatskih velikaša, napose odredba prema kojoj je banu zabranjeno uplitanje u nadvojvodine vojne odluke. Hrvatski je sabor 15. srpnja 1578. primio na znanje kraljevu odluku, ali je svojim zaključkom pridodao da nadvojvoda mora surađivati s banom kako se ne bi povrijedilo neko pravo ili sloboda Hrvatskoga Kraljevstva.

¹ Budak, Neven: Habsburzi i Hrvati. U: Kolo, br. 3. Zagreb, 2002. www.matica.hr/kolo/288/Habsburzi%20i%20Hrvati/. Pristupano: 14. ožujka 2019.

² Vidi inter alia: Čulinović, Ferdo: *Državnopravni razvitak Vojne krajine: (s naročitim osvrtom na Slavoniju)*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Odjel za društvene nauke, Zagreb, 1969.; Holjevac, Željko: *Brinjsko-lički ustanak 1746. godine*. Samobor, 2004.; Holjevac, Željko - Močanin, Nenad: *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007.; Holjevac, Željko: *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*. Polazišta. Matica hrvatska, Ogranak Ogulin. Ogulin, 2012.; Kussan, Paul: *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*. (Prema sabranim spisima i poveljama Paula Kussana). Prevela Sonja Perković. SKD Prosvjeta. Zagreb, 2010.; Lazanin, Sanja: Grof Josip Rabatta i slika hrvatskih krajišnika (kraj 17. i početak 18. stoljeća). U: *Migracijske i etničke teme*, God.19 (2003), 4, str. 413-432.; Mažuran, Ive: *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*. Državni arhiv u Osijeku. Osijek, 2005.; Močanin, Fedor: Radovi iz povijesti Vojne krajine. Priredila Nataša Štefanec. Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb, 2016.; Petrić, Hrvoje: Tko su »Slovenci« ili Slavonci u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini tijekom 17. stoljeća. U: *Radovi*, Knj.39 (2007), str. 23-38.; Petrić, Hrvoje: *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću = Frontier societies and the environment: Varaždin Generalate (Slavonian Military Frontier) and Križevci County in the 17th century*. Meridijani Samobor; Zagreb: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Zagreb, 2012.; Skenderović, Robert - Andrić, Stanko ured.: *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija = Franz Vaniček and the historiography of the military frontier*. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavanskom Brodu 23. i 24. listopada 2014. Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 2017.; Roksandić, Drago: *Vojna Hrvatska = La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom carstvu (1809-1813)*. Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb, 1988.; Štefanec, Nataša: *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Srednja Europa. Zagreb, 2011.; Turkalj, Jasna: Pravaška Hrvatska o prilikama u Vojnoj krajini 1871. godine. U: *Časopis za suvremenu povijest*, God.30. Zagreb, 1998., 2, str. 277-290.; Valentić, Mirko: *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1981.; e izvori Turković, Milan: *Die Geschichte der ehemaligen croatisch-slavonischen Militärgrenze*. Primorski štamparski zavod, Sušak 1937.

Hrvatska vojna krajina je izgradnjom Karlovca (njemački: *Karlstadt*, latinski: *Carlostadium*, naziv je gradu dan u čast nadvojvode Karla) dobila svoje sjedište, te je sve više postajala autonomna političko-terijatorijalna jedinica. Sjedište Slavonske krajine bilo je u Varaždinu. Ratom protiv Turaka u razdoblju od 1593. do 1606. godine počelo je novo razdoblje u povijesti Vojne krajine, jer od tada karlovački general te njemački časnici i vojnici više nisu uopće surađivali s banom i sa saborom. Postali su samovoljni, a graničari su se u nedostatku sredstava za život odavali pljački. Hrvatski sabor je uzalud prosvjedovao kod dvora i nadvojvode, te je bezuspješno nastojao od kralja izmoliti raspuštanje Vojne krajine i njezino podvrgavanje pod jurisdikciju bana i sabora.

U 16. stoljeću ih povijesni izvori nazivaju još i *uskocima*, *martalozima* i *hajducima*. Éva Somogyi spominje pismo stanovitog Jánosa Bazila Ferdinánd Herolda koji je 1556. godine u svezi rata protiv Osmanlija graničare opisao kao ljude »koje naši nazivaju hajducima, Iliri uskocima, a neki drugi martalozima, mordalima i chymeritima (?)«.³ Spominje i Pétera Bizarusa koji je 1560-ih godina zabilježio: »Ovu vrstu čine skoro bez izuzetka ljudi koji su pljačkaši, ubojice, remetilački čimbenici što uznemiruju okolicu. Oni su agresivni, jake tjelesne građe, ničega se ne boje. Njih Mađari zovu hajducima, Dalmatinci uskocima, a Turci i Iliri martalozima.«⁴ Tijekom vremena je ta skupina stočara sa specifičnim društvenim statusom u feudalnoj državi, postala jedna zasebna grupa, čiji razvoj je tekao odvojeno od drugih staleža.

Bečke su ih vlasti pokušale svesti u zakonske okvire tako što su ih uključili u obrambeni sustav. Taj je proces počeo u 16. stoljeću, a uspjehe je polučio u narednom vijeku. Glede položaja Vlaha nije bilo odlučujuće jesu li dobijali plaću za vojnu službu, nego je li zemlja na koju su se naselili bila u vlasništvu feudalnoga gospodara, ili ne. Sukladno tomu su se među njima mogle razlikovati dvije kategorije. Jednu su činili oni koji su se nastanili na slobodnim parcelama, pa nisu bili vezani uz bilo kojega feudalnoga ili crkvenoga gospodara, a u drugu grupu su spadali oni koji su stupili u službu hrvatskoga bana i zagrebačkog biskupa (u banskoj Hrvatskoj).⁵

Bečke vlasti su ih nastavile pozivati da se nastane u Krajini nudeći im povlastice. U razdoblju od 1597. do 1600. godine došlo je do njihova masovnoga preseljavanja iz osmanske Slavonije, uglavnom na područje oko glavnih krajiških utvrđenja i u pravcu osmanske granice.⁶ Nadvojvoda Ferdinand je početkom 1597. izdao zaštitno pismo za slavonske Vlahe, kojim im je jamčio oslobođanje od svih podavanja, te im je obećao »uskočke slobostine«. Za razliku od slavonskih Vlaha koji su se masovno naselili u kratko vrijeme (»Mala Vlaška«), ostali Vlasi su na područje Hrvatske pristizali u valovima sve do druge polovice 17. stoljeća.⁷ Njihova doselidba isprva nije predstavljala problem autohtonom pučanstvu, jer je bilo je dosta napuštene zemlje u pograničnom području, a kako su vlasti tvrdile da je naseljavanje privremeno, to se feudanci nisu bunili. No, kako su Vlasi nastavili dolaziti, hrvatski velikaši su zahtjevali feudalnu rentu od svojih zemalja, kao i podvrgavanje Vlaha pod vlast bana i sabora. Tomu su se doseljenici odlučno suprotstavili smatrajući da bi ih stavljanje pod vlast zagrebačkoga biskupa ili hrvatsko-slavonskoga plemstva dovelo do prelaska u red zavisnoga seljaštva. Novodoseljene pravoslavce su u tomu podupirali štajerski vojnokrajiški zapovjednici i Ratno vijeće u Grazu.⁸ S obzirom da su vlaške povlastice bile primamljive za hrvatske kmetove, oni su počeli bježati u Vojnu krajinu, gdje su

³ Somogyi, Éva: A határörvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században (Horvátországi parasztfelkelés 1653–59). U: *Történelmi Szemle*, 5. évf. 2. sz. Budapest, 1962., str. 149–172., 150. str.

⁴ Szabó, István: A hajdúk 1514-ben. U: *Századok*. Budapest, 1950., str. 188. Priopćava: Somogyi, Éva op. cit, str. 152.

⁵ Somogyi, Éva op. cit, str. 153.

⁶ U Hrvatskoj je do većega naseljavanja došlo u prvoj polovici 17. stoljeća kada su se Vlasi doselili u Gomirje (1600. i 1604.), Lič (1605.), okolicu Ogulina, Modruša i Oštarija (1609. i 1612.), okolicu Brinja, Brloga i Otočca (1611.), u Vitunj (1639.), Ponikve (1641) i Dabar (1672.).

⁷ Vlasi su se kao pravi nomadi preseljavali i na mletački ili osmanski teritorij, na kojemu su obavljali istu graničarsku službu, ali pod za njih povoljnijim uvjetima.

⁸ Petrić, Hrvoje: O vlaškom pitanju u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini u 17. stoljeću. Hrvatski povijesni portal. <https://povijest.net/o-vlaskom-pitanju/>. Pristupano: 14. ožujka 2019.

dobivali status graničara. Hrvatsko-slavonski staleži su tražili od krajiških vlasti sprječavanje daljnjega bijega, odnosno povratak odbjeglih kmetova njihovim zemaljskim gospodarima. No, tomu se nije udovoljavalo, niti se feudalcima omogućavalo hvatanje odbjeglih kmetova, jer im se osporavala nadležnost u Vojnoj krajini. Na Saboru 1620. godine mnogobrojno se plemstvo žalilo da njihovi kmetovi bježe u nova naselja koja su na svojim posjedima u blizini Vojne krajine podizali magnati, plemići i slobodni gradovi.⁹ Sabor je svojim zaključkom odredio da se odbjegli kmetovi mogu u roku od tri godine od bijega hvatati i vraćati njihovim bivšim zemaljskim gospodarima.¹⁰ No, ni to nije polučilo značajnijega uspjeha.

Unatoč povlasticama Vlasi i njihovi zapovjednici nastavili su sa samovoljom, pa ih je osim pritužaba Hrvatskoga sabora i Požunska diaeta Zakonskim člankom XXXIII. iz 1618. godine optužila za »obijsno ponašanje, zločine i pričinjenu štetu, zabranivši kapetanima miješanje u ovlasti zemljišnih gospodara i slobodnih gradova«.¹¹ Slijedom toga je kralj 1620. izuzeo Vlahe ispod jurisdikcije vojnih vlasti i stavio ih je pod nadzor civilnih, što im je priopćeno na zboru u Rovištu u srpnju 1623. godine. Oni su na to zaprijetili kako će se radije »izginuti« i vratiti se natrag Turcima, nego li se podvrgnuti vlasti hrvatskog plemstva.¹² Godinu dana kasnije je bečki dvor ustrojavanjem »Vlaškoga odbora« pokušao urediti odnose između hrvatskog plemstva i vlaških graničara.

Međutim, kako je kralju Ferdinandu II. bila neophodna vojska za dugotrajni rat, stoga je Vlasima pismom od 15. studenoga 1627. darovao pravo uživanja zemljišta na kojemu su se naselili, bez obzira na to tko je bio vlasnik nekretnine. S obzirom da hrvatsko plemstvo često nije imalo pismenih dokaza o vlasništvu, kralj je mogao takve posjede ekspropriirati i proglasiti ih komorskim vlasništvom. Unatoč tomu su graničari i dalje bili nezadovoljni, a njemački zapovjednici su upozorili bečke vlasti, da bi se možebitnim vraćanjem Vlaha u turski dio Slavonije, granice mogle opasno ugroziti. Zbog toga im je na novosazvanom zboru u Rovištu u ljeto 1628. godine, obećano kako će ostati pod vojnom upravom i usto će im se posebnim statutom regulirati pravni položaj.¹³ Poslije toga je Hrvatsko-slavonski sabor 1629. inicirao tzv. »Vlaški zakon«, koji je Vlasima jamčio slobodu uz ograničena podavanja i uz njihovo uključivanje u okvire Hrvatskog kraljevstva, dakle pod jurisdikciju bana i sabora. Ali, oni ni to nisu prihvatili, nego su nastojali ostati pod zapovjedništvom varaždinskoga generala. Slavko Gavrilović navodi kako su hrvatske vlasti bile sklone priznati im čak i autonomiju uz barem simboličnu gestu lojalnosti, ali su Vlasi to odbili.¹⁴

Naposlijetku je kralj 5. listopada 1630. godine donio Vlaške statute (*Statuta Valachorum*) osiguravajući graničarima široke povlastice. Premda su se statuti odnosili samo na Vlahe u Slavonskoj krajini, oni su se ubrzo počeli primijenjivati i na području Hrvatske krajine, dakle Karlovačkog generalata. Njima su prvenstveno bili obuhvaćeni pravoslavni Vlasi, ali su ipak njihove odredbe vrijedile za sve graničare bez obzira na vjersku pripadnost. Statuti nisu dokinuli sporove između vojnih i civilnih vlasti i vlaškog stanovništva, nego su ih još više produbili. Institucionalizirali su teritorijalnu zasebnost pograničnoga područja, iako sama zamisao o posebnoj vojnoj krajini nije izvorno potekla s bečkoga dvora.

⁹ Valentić, Mirko: Vojna krajina u 17. stoljeću. U: *Povijest Hrvata* II. Zagreb, 2005., str. 111-121. Vidi: Šokčević, Dinko: *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Durieux. Zagreb, 2016., str. 161.

¹⁰ Petrić, Hrvoje op. cit.

¹¹ Kršev, N. Boris: Statuta Valachorum – Pravna osnova nastanka Vojne granice – Krajine. Fakultet za pravne i poslovne studije. U: *Civitas*. br. 2. Novi Sad, 2011., str. 130-148. http://www.civitas.rs/02/article/pdf/Civitas02_article11.pdf Pristupano: 16. ožujka 2019.

¹² Isto.

¹³ Isto, 138. str.

¹⁴ Gavrilović, Slavko: *Građa za istoriju Vojne granice u XVIII veku*. Knjiga II. Banska krajina XVII-XVIII vek. Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1997.; <https://www.scribd.com/doc/47306268/Slavko-Gavrilovic-Gradja-Za-Istoriju-Vojne-Krajine-u-XVIII-Veku-Knjiga-2-Banska-Krajina-XVII-XVIII-Vek>. Pristupano: 5. tranja 2019. Usp. Kaser, Karl: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slavonischen Militärgrenze 1535-1881*. Wien - Köln - Weimar, 1997.

Naime, već je kralj Matija Korvin ustrojio pogranične banovine, a što je pak bila izvorna ideja Sigismunda Luksemburškog.¹⁵

Statuta Valachorum su dvoru omogućili izravan nadzor nad Krajinom i graničarima, a Vlasima su osiguravali stanovitu autonomiju. No, ipak su u njima mnoga pitanja (napose zemljišni odnosi u Vojnoj krajini) ostala neuređena, vjerojatno zato da se ne izazove još veće nezadovoljstvo hrvatskoga plemstva. Nisu definirali pitanje vlasništva nad zemljom u Slavonskoj vojnoj krajini, niti ovlasti Hrvatsko-slavonskog sabora i bana, što je praktički značilo prešutno isključivanje njihove jurisdikcije s područja »između rijeka Save i Drave.« Ova potonja formulacija je imala za posljedicu to da vlaške povlastice nisu vrijedile za Vlahe koji su služili na vlastelinstvima u dijelu Hrvatsko-slavonskog kraljevstva pod vlašću bana i sabora. Zemljišno pitanje na području krajine riješeno u 18. stoljeću, tako što su sva krajiška zemljišta proglašena carskim lenom i oduzeta plemstvu.

Vlaški statuti su u značajnoj mjeri utjecali na promjenu etničke slike ovoga dijela Hrvatske. Naime, nekadašnji stanovnici su u velikom broju, zajedno sa svojim feudalnim gospodarima izbjegli u zapadnu Ugarsku. Vinotoč Ferenc Batthyány dobio je već u proljeće 1524. dopuštenje od Ljudevita II. da na svojim mađarskim posjedima (napose u Enyingu u Veszprémskoj županiji i Battyánu u Bijeloj županiji) naseli one Hrvate, kojima su Turci zapalili domove i natjerali ih na izbjeglištvo. Iste godine je i austrijski nadvojvoda Ferdinand pristao na doseljavanje hrvatskih plemića u Austriju. Pored Batthyányevih su i drugi velikaši (Nádasdyjevi, Erdődyjevi, Keglevići i Zrinski) spoznali kako neće moći zaustaviti pustošenja svojih krajiških veleposjeda, pa su svoje kmetove preselili na posjede u Ugarskoj na kojima je bila nužna radna snaga. Na području od Novigrada (Németújvár, *Güssing*), preko Kermiena (Körmen), Rohonce, Szalonaka, Željeznog (Kismarton, Eisenstadt), Soprona i Beča, sve do Požuna naselile su se hrvatske plemićke i kmetске obitelji. Novopridošle su jedno vrijeme popisivali po njihovim prezimenima uz koje su dodavali pridjev Horvat (dakle Hrvat, odnosno iz Hrvatske). Kada je desetljećima kasnije postalo razvidno da se ovo stanovništvo neće vratiti svojim domovima, onda su postupno njihova prezimena izostavljana iz popisa, te je u njima ostala samo nacionalna odrednica Horvat. Plemići su pak zadržali svoja prezimena (Fešetić, Kolonić, Keglević, Patačić, Grašalković itd.) iz kojih je postupno uklanjan pridjev Horvat. Jamačno su se mnogi od njih pomađarili, pa je i to bilo razlogom izostavljanja odrednice Horvat.

Umjesto izbjeglih Hrvata su se na spomenuto područje u velikom broju naselili pravoslavni Vlasi među koje su se kasnije infiltrirali i brojni Hrvati katolici. Hrvoje Petrić navodi kako je zagrebački biskup Franjo Ergelski 1635. tvrdio da je među pravoslavnim Vlasima bila gotovo polovica ranijih katolika.¹⁶ Jednim dijelom su to bili kmetovi pobjegli iz Hrvatsko-slavonskog kraljevstva (Slavonci), a drugim dijelom Hrvati iz Bosne koji su nazivani predavcima. Mnogi pridošli kmetovi su prelazili na pravoslavlje i postajali Vlasima, a neki su u svojim ranijim naseljima ostavljali supruge, te su se u Vojnoj krajini ponovo ženili s pravoslavkama. No, bilo je takvih slučajeva i među ženamakatolkinjama koje su udajom konvertirale na pravoslavlje.¹⁷

Vlaški statuti ostali su na snazi do 1737. kada su proglašeni novi propisi, no sam proces dokidanja samouprave vlaških zajednica započeo je već s ukidanjem prava biranja velikoga suca 1666. godine.

2. VLASI I HAJDUCI KAO PRIVILEGIRANI GRANIČARI

Osim u Hrvatskoj i Slavoniji, državnu granicu su od Osmanlija branili i u Ugarskoj i Sedmogradskoj (Erdelju, Transilvaniji). Na području Hrvatske i Slavonije plaćeni graničari su bili Vlasi, uskoci, martolozi, dok su u Ugarskoj i Sedmogradskoj to bili Raci, Vlasi, martolozi i hajduci. Vlasi u Hrvatskoj i hajduci u Ugarskoj uživali su ne samo osobne, nego i teritorijalne povlastice. Velika razlika među njima je bila u tomu što naziv Vlah pokriva etničku, pa čak i vjersku odrednicu (pravoslavci), dok ime hajduk nema tu konotaciju, nego uglavnom označava poseban društveni sloj. Hajduci su doduše, većinom bili

¹⁵ Šokčević, Dinko op. cit., str. 161.

¹⁶ Petric, Hrvoje op. cit.

¹⁷ Isto.

protestanti, ali ih je bilo i katolika i pravoslavaca. Dok su se pravoslavni Vlasi u Hrvatskoj posrbili, dotle su u Ugarskoj Vlasi, Raci i drugi etniciteti uživajući hajdučki status uglavnom asimilirali u mađarski nacionalni korpus, čemu je jamačno pomogla i činjenica da su mnogi pravoslavni hajduci (Vlasi i Raci podjednako) prihvatili uniju s Katoličkom crkvom i postali grkokatolici.

a) VLASI

Vlasi (mađarski: *oláh* latinski: *vlachus*, turski: *eflak*) kao posebna etnička skupina javljaju se oko 1200. godine na južnim obroncima Sedmogradske (Erdelj, Erdély, Transilvanija, Siebenbürgen). Pretpostavlja se da su nastali miješanjem romaniziranih Tračana i Ilira s tamošnjim Slavenima na području Ilirika, Dalmacije Moesie i Dardanije. Postoji i mišljenje da su oni bili stočari iz južne Italije koji su preko Otrantskih vrata stigli na teritorij današnje Albanije i tamo se pomiješali s Albancima. U njihov su jezik ušle mnoge latinske i albanske riječi, što upućuje na srodnost s Albancima, koja je dokazana s južnim Toskima, ali ne i sa sjevernim Gegima. O povezanosti Albanaca i Vlaha i njihovu sličnu mentalitetu svjedoči i zakonik srpskoga cara Dušana iz 1349. godine koji o njima govori kao o putujućim nomadima.¹⁸ **Članak 82.** »*O vlasima i arbanasima*« propisuje: »*Gde prestoni Vlah ili Arbanasin na selu, na tome selu da ne stane drugi, za njim idući, akoli silom stane, da plati potku* (kazna za povredu međe, odnosno imanja – op. autora) *i što je popasao.*«¹⁹ Premda su Vlasi pokrštaivanjem dospjeli pod okrilje Pravoslavne crkve te pod politički i kulturni utjecaj Bizantskog carstva, ipak ih Dušanov zakon u etničkom pogledu jasno razlikuje od Srba.

U Ugarskoj ih prvi pisani tragovi prije tatarske provale 1241. spominju kao stočare pridošle s Balkanskoga poluotoka.²⁰ Ti nomadi su se nastavili naseljavati u Grčku, Makedoniju i Albaniju, gdje su ih nazivali *arumunima* (u Albaniji *farseriotima*, a u dolini Vardara *meglenitima*). Jedan njihov dio je kasnije, vjerojatno bježeći od Turaka, stigao čak do Istre odnosno Italije, dok je glavnina njih ostala u današnjoj Rumunjskoj i Moldovi.²¹

Mađarski kraljevi su im nakon odlaska Mongola dopustili naseljavanje u opustošene krajeve Ugarskoga kraljevstva, pa su nastanjivali županije Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad, Békés, Torontál, Temes i Krassó-Szörény. Ugarski kralj Endre II. spominje teritorij na kojemu su stanovali pod nazivom *Terra Blachorum*. Do 14. stoljeća su uživali samoupravu, a zauzvrat su bili obvezni čuvati granice. Prva politička jedinica koju su ustrojili bila je Severinski banat (*Szörényi-bánság*), a 1346. je nastalo vojvodstvo Moldova.

U 15. stoljeću je, poslije pada Bugarskog carstva pod sultanovu vlast, veliki dio tamošnjih Vlaha (*Vlach*, *Valach*) pristigao na područje između Drave i Save (tadašnje Slavonije), a dio njih je nastavio put preko Drave u Ugarsku. Jedan erdeljski zakon iz 1689. godine bilježi da su Vlasi pristigli iz osmanlijskih područja nastanili područje Erdelja na kojemu su ranije stanovali Mađari, koji su izbjegli pred Turcima. Ugarski vladari su im ostavili nedirnutu društvenu i upravnu organizaciju. Kralj Ferdinand I. im je 1535. omogućio nasljedne povlastice unesene u zemljišne knjige (oslobođenje od plaćanja poreza i nameta na rok od dvadeset godina, a poslije toga razdoblja plaćanje manjih nameta itd.). Povlastice su im Ferdinand I. i Maksimilijan III. potvrdili 1564. i 1594. godine, usto su 1564. oslobođeni i od plaćanja carine i tridesetnine, ali im je zabranjeno bavljenje trgovinom. Ovako široki privilegiji su jamačno pridonijeli pristizanju velikoga broja novih izbjeglica (uskoka, martologa, morlaka, pribega itd.). Dobijene povelje o povlasticama pravoslavni su krajišnici čuvali u svojim samostanima, te su ih u »teškim vremenima« kaluđeri na crkveno-narodnim saborima znali pročitati okupljenima, a napose neizostavni *Statuta Valachorum*.²²

¹⁸ Heka, László: *A szláv népek joga*. A Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei. Szeged, 2006., 176. str.

¹⁹ Jasić, Stojan: *Dušanov Zakonik*. Beograd, 1968. https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/javno-pravo/srbija/Dusanov_zakonik.pdf. Pristupano: 4. travnja 2019.

²⁰ Vidi: Mirdita, Zef: Vlasi – polinomičan narod. U: *Povijesni prilozi* 33, Zagreb 2007.

²¹ Tamás, Lajos: Románok (oláhok). U: *Erdély*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 1940. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/10.html>. Pristupano: 12. siječnja 2019.

²² Suppan, Arnold: Törökellenes küzdelem és modernizáció. U: *História*, 1994. 6. sz. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/94-056/ch07.html>. Pristupano: 27. ožujka 2019.

U Sedmogradskoj ih je zakon obvezivao na plaćanje crkvenoga poreza mađarskomu svećenstvu koje je ostalo bez vjernika izbjeglih pred Turcima. Međutim, Vlasi su se nerijetko usprotivili uzdržavati »kalvinističkog svećenika« obrazlažući to time što imaju svoga pravoslavnoga »popa«. Početkom 17. stoljeća počinju izgradnju svojih crkava u Sedmogradskoj.

U najvećem broju su živjeli u Banatu (Bánság) u čijih pet županija je 1720. živjelo 45.000 stanovnika. Isusovci koji su ih pokušavali privoljeti na uniju s Katoličkom crkvom, procjenjivali su u to vrijeme ukupan broj Vlaha na 200.000 duša. Nešto kasnije je vlaški episkop (1733.) popisao 425 tisuća Vlaha, a u vrijeme cara Josipa II. je u Erdelju živjelo njih 800.000.²³

U liturgiji su dugo koristili staroslavenski, sve dok im erdeljski knez Franjo (Ferenc) I. Rákóczi nije dao prevesti Bibliju na vlaški jezik i tiskati 1648. godine.

Jedan dio Vlaha nastanio se u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, na području koje je od konca 15. stoljeća bilo mjestom stalnih ratova, napose na prostoru južno od Kupe. Ovdašnje stanovništvo se tada preselilo u zapadnu Ugarsku, pa su na njihovo mjesto doseljeni izbjeglice, mahom pravoslavci iz krajeva pod Osmanlijama. Postali su graničari i nazivani su »priebezima« ili »predavcima«, dok se početkom 17. stoljeća udomaćio naziv »Vlasi«. Boris N. Kršev navodi kako je do polovice 16. stoljeća u sjevernu Slavoniju naseljeno oko 900 Vlaha pod oružjem, predvođenih svojim vojvodama, a poslije bitke kod Siska 1593. godine uslijedio je njihov najveći doseljenički val. Tomu je pridonijela odluka pravoslavnog episkopa Vasilija da prijeđe na austrijsku stranu 1595. godine. Iste godine je vladika iz Orahovice obnovio samostan (srpski: manastir) Marča kraj Čazme, u Ivaničkoj krajini u koji se preselio i koji je postao episkopalna rezidencija i prva episkopija Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Pravoslavni graničari su od tada bili pod snažnim utjecajem srpske ideje te je Srpska pravoslavna crkva imala odlučujuću ulogu u procesu njihove kasnije nacionalne identifikacije.²⁴ Do toga procesa je došlo u 19. stoljeću kada su se stanovnici kasnije Rumunjske asimilirali u Rumunje, Vlasi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini postali su Srbi, dok su se katolici iz njihovih redova pohrvatili. Danas se samo manji dio nekadašnjih Vlaha izjašnjava tim imenom. Na njihovo posrbljivanje jamačno je utjecala činjenica da su se vrlo rano povezali s pravoslavnim izbjeglicama iz Srbije i s Kosova, koji su se početkom 16. stoljeća nastanili u južnoj Ugarskoj i Hrvatskoj.

Njih su ovamo na svoje dobijene posjede doveli srpski velikaši koji su stupili u službu ugarskoga kralja. Mađari su ih izvorno nazivali Raci (*Rácok*, *Rasci*) i oni su već u vojsci Ivana Zapolje imali svoga posebnoga vojnoga zapovjednika (*supremus capitaneus Rascionum*). Naziv Rac pojavljuje se u brojnim onodobnim ispravama. Jedna zemljopisna karta nastala u Mlecima 1564. godine za Srijem koristi naziv *Rascia* (Raška, *Rácorság*), drugi zemljovid nastao 1577. u Antwerpenu šire područje oko rijeke Tamiš (mađarski: Temesköz) naziva Rasci, a mađarski izvori su u 17. stoljeću područje između Marosa (Moriš) i Körösa, odnosno dviju obala Dunava nazivali Racka zemlja (*Rácorság*).²⁵ Na temelju ovoga nazivlja je mađarska historiografija desetljećima razne južnoslavenske nacije i etničke skupine nazivala Srbima poistovjećujući ih s nazivom Rascia. Premda je jamačno većinom doista bila riječ o Srbima, ipak je odrednica Raci šira te obuhvaća sve južne Slavene osim Bugara. Razlog tomu je u vrlo šarolikom nazivlju pojedinih nacija i etničkih skupina doseljenih u Ugarsku. Neke od njih su razlikovali po vjeroispovijesti kao »Race katolike«, naime, Dalmatine, ili kako ih se danas naziva Bunjevce (koji su bili podrijetlom iz Dalmacije).²⁶ Raci su većinom postali Srbi, ali u Mađarskoj postoje i »Racki Hrvati«,

²³ Árkay, Kálmán (szerk.): *Vasárnapi Könyv 16-ik füzet*. Országos Közművelődési Tanács, Budapest, 1916. <http://www.angelfire.com/realn3/hmult1/cikkek/olah3.htm>. Pristupano: 16. siječnja 2019.

²⁴ Podatci o vjeroispovijesti stanovnika Vojne krajine od 31. listopada 1857. godine govore da je Hrvatsko-slavonska krajina imala 675.817 stanovnika, od toga 58,8% katolika, 40,3% pravoslavnih, 0,8% evangelika. Katoličko pučanstvo prevladavalo je u otočackoj, ogulinskoj, križevačkoj, đurđevačkoj, brodskoj i gradiškoj pukovnji, a pravoslavno u ličkoj i 1. i 2. banskoj, dok je slunjska pukovnija bila podijeljena između katolika i pravoslavaca.

²⁵ Somogyi, Éva op. cit., str. 168.

²⁶ Vidi: Heka, László: *A szegedi dalmáták*. Gold Press, Szeged. 2000.; Heka, Ladislav: *Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu*. Croatica, Budapest és Frankovits és Társa, Pécs 2004.; Heka László: *A szegedi dalmáták (bunjevácok) története - Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina*. Bába Kiadó, Sze-

mahom u Tukulji, Baćinu i Dušnoku. Mađarska historiografija je pridošlice iz Bosne i nastanjene u Slavoniji, koje danas uobičajeno zovemo Hrvatima (Slavoncima, Šokcima) nazivala Bošnjacima i razlikovala ih je od Hrvata (dakle, doseljenika iz Hrvatske). Benyámin Kállay je naime, poslije okupacije BiH (1878.) svekoliko tamošnje pučanstvo nazvao Bošnjacima, ali su se s tim imenom identificirali samo muslimani, dok su pravoslavci (»Vlasi«) i katolici postali Srbima odnosno Hrvatima. Naziv Bošnjak za pripadnike hrvatskoga naroda podrijetlom iz Bosne i Hercegovine danas se zadržao još samo u Baranjskoj županiji (primjerice u Pečuhu i selima Kulinj, Katolj, Pogan, Salanta, Semelj, Udvar), dok se u Baču, Baji, Jankovcu i Somboru (u Bačkoj) oni već od 17. stoljeća nazivaju Šokcima ili Bunjevcima. Mađarska historiografija Bošnjacima, odnosno »južnoslavenskim katolicima« naziva još i pučanstvo na području Lipova, Temišvara i Karansebeša (u današnjoj Rumunjskoj).

O doseljavanju »Raca« u Ugarsku palatin Miklós Esterházy je 1629. zapisao: »*Prije dolaska paše Sinana (1593.) i zauzeća Egera (1596.) na području između Dunava i Tise se od Titela sve do Jankovca, Szegeda i Kiskunhalasa nastanilo racko stanovništvo. Njih prije prodora paše Sinana uopće nije bilo u Zadunavlju, dakle u Mohaču, Szekszárdu, te Baranyi i Somogyu, ili su bili u zanemarljivom broju. Ovdje su uvijek živjeli Mađari.*«²⁷

U Ugarskoj su se Raci kao vojnici nalazili u službi dvaju protukraljeva (Habsburgovaca i Zapolje), ali u borbama s Osmanlijama nisu imali značajnijih uspjeha. Njihovi sunarodnjaci su pak isto tako odano služili u turskoj vojsci kao martolozi (»*Rasciani sive martolozü*«), čineći većinu u njihovim pograničnim postrojbama. Osmanlije su naime, pravoslavcima osiguravali vjersku slobodu za razliku od katolika), pa su tako 1557. obnovili Pečku patrijaršiju.

Unatoč ovih brojnih etničkih skupina u pogledu nacionalnoga nazivlja su stanovnici Ugarske nazivani *Hungarus*-ima, oni u Hrvatskoj su bili *Croata*-e, a u Sedmogradskoj *Transilvanus*-i, neovisno od etničke pripadnosti i jezika kojim su govorili.²⁸

b) HAJDUCI

Tursko zaposjedanje značajnoga dijela Ugarske imalo je za posljedicu velike društvene promjene. Brojni ljudi su ostali bez posla i egzistencije, značajan njihov dio je izbjegao te se organizirao u bande. Njima su se priključili ljudi izvan zakona (lopovi, luralice, sluge i kmetovi pobjegli od svojih feudalnih gospodara i vojnici odbjegli iz svojih postrojba), pa su preživljavali od pljački. Kada su uslijed osmanlijskih prodora spaljeni domovi mnogih mađarskih kmetova i sitnih plemića, nije im preostalo drugo nego pobjeći na još slobodno područje Sedmogradske i u dijelove Ugarske pod kraljevom vlašću, te se pridružiti ovim naoružanim grupama koje su nazivali hajducima (*hajdú*, u množini: *hajdúk*).²⁹ Neki smatraju da naziv dolazi od riječi *hajtó* (gonič) ili *hajdó*, kako su nazivali goniče stoke, koji su otpratili goveda sve do Austrije, Italije i Njemačke, gdje su ih prodavali po povoljnoj cijeni. Za vrijeme osmanlijske vlasti to je bio glavni izvor prihoda u Ugarskoj. Unatoč naprijed opisanom hajduci su u mađarskoj historiografiji opisani kao »dobri momci«, naročito u vrijeme komunizma. Zatim se padom berlinskog zida počelo pisati i o njihovoj »tamnijoj strani«. Tada je postalo upitno tko su oni, odakle su došli, te jesu li uopće bili Mađari. Jedni naime, tvrde da je i sam naziv južnoslavenskoga podrijetla, dok drugi smatraju da se radi o mađarskoj riječi. U južnoslavenskim jezicima je iz turskoga preuzet naziv *hajduk* kao oznaka za pljačkaša (konja, stoke itd.), čovjeka koji napada muslimanske trgovce. No, među balkanskim narodima on je postao neka vrsta nacionalnoga junaka koji se bori protiv turskih osvajača, a ne kao pljačkaš.

ged, 2009. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/horvatok/szeged/a_szege-di_dalmatak_bunyevacok_tortenete/pages/horvat/000_bibliografski_podaci.htm; Heka, Ladislav: *Dalmatini (Bunjevci) u slobodnim kraljevskim gradovima Segedinu i Subotici*. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica i Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Subotica - Budimpešta, 2015.

²⁷ Pálffy, Géza: *A hódoltság kora. Magyarország törökkori története*. Pannonica, 2000. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltság-a-hodoltság-kora-magyarország-torokkori-tortenete-1/a-tizenhatodik-szazad-tortenete-2/honkeresok-197/szerbek-es-bosnyakok-utja-magyarorszag-1A3/>. Pristupano: 29. ožujka 2019.

²⁸ Szabó, István op. cit., str. 188-189.

²⁹ Kelenik, József: *A hajdúk. U: Nagy Képes Milleniumi Hadtörténet*. Budapest, 2000. 126. str.

Hajduci su već 1514. činili vojnu bazu u seljačkom ustanku pod vodstvom Györgya Dózse. Njihov rubni društveni status hajduka značajno se promijenio nakon što su neki od njih postali graničari i vojnici u pojedinim kraljevskim utverdama. Tada su postali pripadnici regularne vojske, a ne više odbjegli kmetovi, haramije.³⁰ Poslije potpisivanja mira u Drinapolju 1568. godine jedan dio hajduka je sasvim napustio dotadašnji pljačkaški život, pa se posvetio sjedilačkom načinu života, poljoprivredi ili trgovini u mirnodopskim uvjetima. Uključivši se u obrambene postrojbe, legalizirali su svoj status, pa se od sredine 16. stoljeća naziv hajduk uglavnom odnosio na mađarsko pješaštvo nastalo iz redova seljaka.³¹ Hajduci su se isticali velikom hrabrošću u borbi protiv Turaka, ne ustručavajući se ni od upada na područja koja su Osmanlije zaposjeli. Nakon što su 1599. zapalili jedan dio osiječkoga mosta, Turci su velike snage usmjerili na borbu protiv njih. No, oni se nisu borili samo protiv Turaka, nego su se 1604. godine stavili u službu ugarskog i erdeljskog kneza Stjepana (István) Bocskaija (1557.-1606.) i suprotstavili se carskoj vojsci.

Bocskaijev ustanak počeo je napadom carskih postrojbi na posjede ovoga biharskoga magnata. On je prije toga bio jedan od najodanijih pristaša Habsburgovaca i borbe protiv Turaka, ali se razočarao u dvor zato što ni nakon više pokušaja nije provedeno ujedinjenje Ugarske i Erdelja. Kada se Beču 1602. požalio zbog strahovlade carske vojske u Sedmogradskoj, protiv njega je pokrenut sudski spor te je na dvije godine interniran u Prag. Na povratku u svoju županiju Bocskai je promijenio svoja politička stajališta te je bio sklon prihvatiti vazalni odnos Erdelja prema Osmanlijama. O tomu se izjasnio u pismima upućenim Gáboru Bethlen (kasnijem erdeljskom knezu, od 1613. do smrti 1629. godine, te izabranom ugarskom kraljem 1620-1621.). Kada su austrijske vlasti saznale za to (Bethlen se tada nalazio na području pod Osmanlijama) krenuo je vojni pohod protiv Bocskaija. On se u očajanju za pomoć obratio tada još lutajućim hajducima.³² Obećao im je povlastice, što su oni prihvatili, pa su stupili u njegovu mađarsku vojsku. Ustanak je tako poprimio nacionalne karakteristike i u povijest je ušao kao prvi veliki protuhabsburški mađarski ustanak, odnosno borba za slobodu (»Bocskai-szabadságharc«).³³

³⁰ Vidi inter alia: Balogh, István: *Hajdúság*. Budapest, 1969.; Császár, Edit: *A hajdúság kialakulása és fejlődése*. Debrecen, 1932.; Dudás, Gyula: *Aszabad hajdúk története a XVI. és XVII. században*. Szeged, 1887.; Komáromy, András: *A szabad hajdúkra vonatkozó levéltári kutatások*. Budapest, 1898.; Módy, György szerk.: *A hajdúk a magyar történelemben*. AHajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. sz. Debrecen, 1969.; Nagy, László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Budapest, 1961.; Nagy, László–Nyakas, Miklós: *Hajdútszesség tüköre*, Hajdúböszörmény, 2001.; Rácz, István: *A hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969.; Szabó, István: *A hajdúság kialakulása*. Debrecen, 1956.

³¹ Benda, Kálmán: *Letelepített katonák. Hajdúk a magyar történelemben*. U: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-056/ch08.html>. Pristupano: 5. travnja 2019.

³² O radovima napisanim o Bocskaijevom ustanku i njegovom odnosu s hajducima mogla bi se sastaviti cijela jedna knjiga. Ovdje upućujemo na izabranu bibliografiju objavljenu u: Bényei, Márta (ured.): *Bocskai és a hajdúk*. Válogatott bibliográfia. Debrecen, 2004.

³³ O tomu je li to bila borba za slobodu i nacionalni ustanak, ili pokret protiv Habsburgovaca vidi: Pálffy, Géza: *Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma?* U: Magyar Tudomány, 2009.február. <http://www.matud.iif.hu/2009/09feb/09.htm>. Pristupano: 8. travnja 2019. Usp. Isti: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)* [Die Stände des Königreichs Ungarn und die Bewegung von Stephan Bocskai (1604-1606) / The Estates of the Kingdom of Hungary and the Movement of István Bocskai (1604-1606)]. Magyar Történelmi Társulat, Századok Füzetek, 3. Budapest, 2009. Da je bila riječ o borbi za slobodu tvrdi jedna od najpoznatijih istraživačica ovoga pitanja: R. Várkonyi, Ágnes: *A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere* (Európai jelenlét és ma gyar történelmi távlat). In: »Frigy és békesség legyen...« A bécsi és a zsitvatoroki béke. Papp, Klára – Jeney-Tóth, Annamária (ured.), Debrecen, 2006., str. 21–38. Ista: *Die internationale Hintergründe des Bocskai-Freiheitskampfes* (Die ungarische Geschichte aus europäischer Perspektive). U: »Einigkeit und Frieden sollen auf Seiten jeder Partei sein« Die Friedensschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606). Hrsg. János Barta – Manfred Jatzlauk – Klára Papp. Debrecen 2007., str. 13–29. Sándor Papp ju u svojoj akademskoj doktorskoj disertaciji naziva ustankom: Papp, Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai felkelés történetéhez*. Akadémiai doktori disszertáció. Szeged, 2013. http://real-d.mtak.hu/665/7/dc_208_11_doktori_mu.pdf pristupano: 8. travnja 2019.

Hajdučka je vojska u tom prvom sukobu u noći s 14. na 15. listopada 1604. vođenom na području između Álmosda i Bihardiószege, porazila carsku vojsku koju je vodio košički glavni kapetan grof Giovanni Giacomo Barbiano conte di Belgiojoso. Bocskai je 15. listopada osvojio Debrecen i Varadin, odnosno Tokaj, a 11. studenoga i Košice. Narednoga dana je iz Košica pozvao plemstvo da se priključi njegovoj borbi. Ubrzo je i istočna Ugarska došla pod njegovu vlast. Ustanicima su se pridružili brojni novoodbjegli kmetovi, pa je vojska narasla na 20–30 tisuća ljudi (od kojih su polovicu činili hajduci, a ostatak odbjegli kmetovi). No, Bocskaiju su se pridružili i pripadnici srednjega plemstva, čak i dio magnata te građani nezadovoljni zbog nasilja stranih plaćenika i protureformacije. Na saboru u Szerencsu održanom 17. travnja 1605. godine Bocskai je izabran za kneza Ugarske i Erdelja. Do kraja te godine je cijelo područje Ugarske (osim onoga dijela koji je bio pod sultanom) prešlo u knezove ruke, pa je kralj Rudolf bio primoran pregovarati radi postizanja mira. I Bocskaiju je odgovorio mir, jer je s jedne strane unutar njegove vojske prijetio razdor između hajduka i plemstva, a s druge strane nikako nije htio prekinuti vezu s Habsburgovcima, jer bi time bio sultanova lagana lovina. Zato je nastojao održati se između dvaju moćnih »zaštitnika«. Snubeći ga na svoju stranu Porta mu je poslala krunu kojom se okrunio. Glasine kako je on odbio krunu, koju je inače sam zatražio, današnja historiografija odbacuje, držeći da ih je sam knez širio kako bi si ostavio mogućnost pomirbe s Habsburgovcima. Osim toga je veću opasnost vidio u sultanu Ahmedu I. čiji je vazal bio, nego u kralju.

Bečki mir kojim je okončan Bocskaijev ustanak sklopili su 23. lipnja 1606. austrijski nadvojvoda Matija (u ime kralja Rudolfa I.) i erdeljski knez István Bocskai. Knez se pokazao kao misleći državnik, pa pogodan politički trenutak nije iskoristio za ostvarivanje trenutnih interesa, nego kako bi zastupao i interese kraljevske Ugarske (dijela koji nije pao pod osmanlijsku vlast) koju je zamišljao u zajednici sa Sedmogradskom i pod njezinim vodstvom. U tom smislu se izborio za priznanje neovisnosti Erdelja, suverenitet kneževske vlasti za sebe i nasljednike u muškoj lozi, povezivanje s Ugarskom i utjecaj na tamošnje prilike, popunjavanje palatinskog stolca, vraćanje gradskih povlastica, poštivanje staleških prava. Protestanti su dobili vjerske slobode, pa kneza Bocskaija slave kao svoga velikoga zaštitnika (kip mu je podignut i u Ženevi).³⁴ Bečki mir je usto obvezao cara i kralja na završetak petnaestogodišnjega rata i sporazum s Portom, što je i postignuto u studenom 1606. mirom u Zsitvatoroku.

Poslije toga je Sedmogradska živjela svoje zlatne godine, a njezini knezovi su desetljećima bili branom od samovolje Habsburgovaca i pokušaja ukidanja mađarske državnosti.

c) VJERSKO PITANJE

Osmanlije su sa sobom donijeli i islamsku vjeru. Kako su Habsburgovci i ugarsko plemstvo smatrali tursku vlast privremenom, zato su zabranili kmetovima održavanje bilo kakvih veza s Turcima.³⁵ Ako se netko obratio kadiji u stvarima u kojima su se ugarske vlasti držale nadležnima, onda je takav čovjek zbog »*turcizma*« bio osuđen na smrt.³⁶ U Ugarskoj je bilo između pedeset i sto tisuća Osmanlija što nije bilo dostatno da stvarno zavladaju nad 850 000 Mađara. Za razliku od Balkana gdje su utjecali na vojni, politički, upravni te kulturni i vjerski život, u Ugarskoj im to nije uspjelo. »Turci« su i ovdje bili mahom južni Slaveni, napose oni iz najviših upravnih krugova, islamizirani tek naraštaj ili dva ranije, pa zato njihov vjerski život nije bio sasvim u duhu šerijata.³⁷ István György Tóth navodi izvješće jednoga misionara iz 1625. godine u kojemu stoji kako su u okolici Prizrena »Turci« omogućili duhovničko djelo-

³⁴ Tarján M., Tamás: 1606. június 23. A bécsi béke. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1606_junius_23_a_becsi_beke/. Pristupano: 8. travnja 1606.

³⁵ Fodor, Pál: »A kincstár számára a hitetlen a leghasznosabb«. Az oszmánok magyarországi valláspolitikájáról U: *Századok*. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Budapest, 2003. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltsag-a-hodoltsag-kora-magyarorszag-torokkori-torlenete-1/a-kincstar-szamara-a-hitetlen-a-leghasznosabb-az-oszmanok-magyarorszag-i-vallaspolitikajarol-25F9/>.

³⁶ Szakály, Ferenc, *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997, str. 43–50. Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

³⁷ Hegyi, Klára: Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. U: *Történelmi Szemle* 40:4 (1998), str. 229–256.

vanje samo onim svećenicima, koji su bili voljni krstiti, ispovijedati i pričestiti supruge i djecu Albanaca koji su netom prije konvertirali na islam.³⁸ S obzirom da unatoč prelaska na islam, neki muslimani u početku nisu prakticirali vjeru, stoga ih je sultanov dvor katkada čak i kažnjavao zbog toga.³⁹ Međutim, to ne treba čuditi, jer su jamačno mnogi konvertirali isključivo zbog materijalnih pogodnosti.⁴⁰ Nenad Moaćanin spominje kako su bosanski seljaci plaćali 45% manje poreza u slučaju prelaska na islam, pa je zato islamizacija u Bosni tekla brže, nego u drugim dijelovima Turskoga carstva.⁴¹ No, za razliku od južnoslavenskoga područja, u Ugarskoj islamizacija nije polučila skoro nikakav uspjeh.

Osmanlije su i u Ugarskoj, kao i na Balkanu najbolju suradnju ostvarili s Pravoslavnom crkvom. Ne samo zato što su podnosile doseljavanje pravoslavaca, nego su ga čak i poticale, jer se radilo o njima lojalnim podanicima. Turci su pod nadležnost 1557. godine obnovljene Pečke patrijaršije podvrgnuli pravoslavce u Ugarskoj i Hrvatskoj. Patrijarh je dobio ovlasti imenovanja episkopa i metropolita, ubirao je crkveni porez od njih i od svećenstva, za što su Osmanlijske vlasti osiguravale oružanu pratnju. Na području Ugarske je u razdoblju od 1552. do 1690. djelovalo petnaestak srpskih biskupija te još više samostana (u Budimu, Lipovi, Temišvaru itd.). Budimski paša je 1585. u Grabovcu (Grábóc, županija Tolna) dopustio pravoslavnim redovnicima osnivanje samostana i gradnju nove crkve, a usto im je darovao i zemljište te šumu.⁴² Mađarski povjesničari ističu kako su onodobne mađarske vlasti i opće javno mišljenje Srbe neprijeporno držali turskim saveznicima. O utjecaju Srpske pravoslavne crkve svjedoči i činjenica kako je 1609. godine vladika Vratanja prihvatio uniju s Katoličkom crkvom i priznao zagrebačkoga biskupa za svoga crkvenoga poglavara. Tako su on i članovi njegove crkvene općine postali grkokatolici, što se pravoslavicima nije svidjelo. Između njih nije bilo mira, a kako su govorili isti jezik (»ilirski«), to je razdvajanje među njima i nacionalno svrstavanje, kao i na cijelomu Balkanu, teklo prvenstveno po crti konfesionalne pripadnosti. Do jasne nacionalne diferencijacije je došlo u 19. stoljeću, kada su se pravoslavci (bivši Vlasi) većinom izjasnili kao Srbi, a katolici i grkokatolici (među njima i Vlasi) su se opredjeljivali kao Hrvati. Premda neki mađarski autori misle da su pravoslavci odbijali ponudenu im uniju zbog povlastica koje su srpski svećenici uživali, ipak su razlozi druge prirode. Zoran primjer za to je izjava jednoga pravoslavnoga redovnika data katoličkomu svećeniku u svezi unijačenja: »Ja bih radije pristao uz Turke, nego uz vas Latine, koji nas mrzite i proganjate.«⁴³

Za razliku od Hrvatske, u Ugarskoj, a napose u Erdelju je protestantizam naišao na plodno tlo. Luterani su stanovali u Zapadnoj i Sjeverozapadnoj Ugarskoj i bili su brojni među njemačkom populacijom u gradovima, a kalvini i unitarijanci u istočnoj Ugarskoj i Erdelju. Nji njih turske vlasti nisu proganjale kao katolike. No, i odnos prema katoličkom pučanstvu i svećenstvu ipak je donekle ublažen nakon zaključenja Bečkoga mira iz 1615., kada su (točka 7.) Osmanlije prihvatile djelovanje katoličkoga svećenstva i isusovačkih misionara na području pod turskom vlašću. Sveta kongregacija za nauk vjere (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) je organizaciju duhovnoga života katolika povjerila bosanskim franjevcima i mreži dubrovačkih trgovaca, odnosno misionarima. Sjedište misionarske aktivnosti

³⁸ Tóth, István György, Egy albán érsek a magyarországi török hódoltságban. Pietro Massarecchi belgrádi apostoli vikárius levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. U: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits, Enikő. Budapest, 1998, str. 263–264; Usp. Isti: Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582). U: *Történelmi Szemle* 39:3–4 (1997) str. 455, 467–469.

³⁹ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci 71, 610/1. (7. svibnja 1618.). Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

⁴⁰ Vidi: Dávid, Géza: Limitations of Conversion: Muslims and Christians in the Balkans in the Sixteenth Century. U: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750*. Ed. by Eszter Andor and István György Tóth. Budapest, 2001, str. 149–156.

⁴¹ Moaćanin, Nenad: Mass Islamization of Peasants in Bosnia: Demistifications. U: *Mélange Prof. Machiel Kiel*. Ed. by A. Temimi. Zaghouan, 1999, str. 353–358.

⁴² Szilágyi, Mihály, *A grábóci szerb orthodox kolostor története*. Szekszárd, 1999, str. 14–15, 36–37. Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

⁴³ Hadrovics, László: *Vallás, egyház, nemzettudat. (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)*. Budapest, 1991., str. 16. Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

bila je Beogradska biskupija utemeljena 1624. godine, ali su misije postojale i u ugarskim gradovima.⁴⁴

Hajduci su u velikom broju bili protestantske vjeroispovijesti, mnogi su se Bocskaijevoj vojsci priključili zbog nezadovoljstva protureformacijom. Premda su bečkim mirom dobili traženu slobodu vjeroispovijedanja, ipak mnogi među njima nisu bili tolerantni prema katolicima. Žrtve hajdučkoga nasilja bila su i tri sveca Katoličke crkve, Sveti Marko Križevčanin (ostrogonski kanonik, profesor teologije i ravnatelj sjemeništa u Trnavi), Sveti Melkior Grodziecki i Sveti Stjepan (István) Pongrácz. Sva trojica su mučeni i ubijeni u Košicama 7. rujna 1619. godine. Naime, hajdučka vojska erdeljskoga kneza Gábor Bethlena zauzela je u kolovozu 1619. veliki dio gornje Ugarske te je 3. rujna stigla u Košice, tadašnje čvrsto kalvinističko središte u Ugarskoj. Zapovjednik carske vojske András Dóczy je uvidio da njegove malobrojne snage nisu u stanju oduprijeti se hajducima, tim prije što je i protestantsko gradsko poglavstvo bilo na strani hajduka. Zbog toga se narednoga dana carska vojska povukla iz grada. U sporazumu o predaji dogovoreno je da nikomu od malobrojnoga mjesnoga katoličkoga pučanstva i svećenstva neće biti nanaseno nikakvo zlo. No, kada su 5. rujna hajduci kapetana Jurja (György) Rákóczi ušli u grad, odmah su Dóczy stavili u okove i odveli u Erdelj, a trojicu svećenika su zatvorili i pokušali ih prisiliti da se odreknu katoličke vjeroispovijesti. Nakon dva dana izgladnjivanja i mučenja 7. rujna su ocu Marku i Melkioru odrubili glave, dok su oca Stjepana bacili u jednu jamu misleći da je mrtav. No, on je od bolova preminuo narednoga dana. Vlasti nisu dozvolile dostojan pokop trojice mučenika, nego je do toga došlo tek pola godine kasnije.

Tada su mirovni pregovori između kneza Bethlena i predstavnika kraljevske Ugarske vođeni u zgradi u kojoj su ubijena trojica mučenika. Poslije večere kojom su okončani pregovori erdeljski knez je zamolio za ples Katalin Pálffy, suprugu palatina Zsigmonda Forgácha. Ona je na to pristala ali uz uvjet da joj preda tijela trojice svećenika. Knez je na to pristao, pa ih je grofica umotane u crvenu svilu (znak mučeništva) dala pokopati u Crkvi na svom posjedu u Sebesu. Odatle su 1635. preneseni u samostan klarisa u Trnavi, u kojemu je predstojnica bila groficina kći Mária Forgách. Kada je car Josip II. ukinuo ovaj red tijela trojice mučenika prenesena su 1785., uz dozvolu primasa Batthyánya, u Crkvu opatica iz reda Svete Uršule u Trnavi.⁴⁵ Postupak beatifikacije trojice svećenika pokrenuo je još 1628. ostrogonski nadbiskup kardinal Péter Pázmány. Poslije provedene kanonske istrage o mučeništvu, nadbiskup je u ime cijelog episkopata Ugarskog kraljevstva zamolio papu Urbana VIII. da se tim mučenicima može iskazivati javno štovanje.⁴⁶ Blaženima ih je 15. siječnja 1905. proglasio Sveti papa Pio X., a svetima Sveti Ivan Pavao II. u Košicama 2. srpnja 1995. godine

Nedostojno postupanje hajduka prema katolicima nastavilo se i kasnije tijekom ustanka Ferenc Rákóczi II. (1703.-1711.), kada su većinu ustanika činili protestanti. Rákóczi jeva baka Zsófia Báthori udala se u Alba Iuliji 1643. za tadašnjega varadinskoga kapetana i kasnijega erdeljskoga kneza Jurja (György) Rákóczi II. Nedugo potom je konvertirala s katoličke vjeroispovijesti i postala kalvinka, ali se poslije suprugove smrti 1660. vratila u okrilje Katoličke crkve zajedno sa sinom Franjo (Ferencom) Rákóczijem I. Pristala je uz kralja Leopolda I. i kao odana katolkinja bila bliska isusovcima. Franjo Rákóczi I. oženio se s Jelenom Zrinskom i u tom braku je rođen Franjo Rákóczi II. Premda je bio katolik i u pismima Hrvatima se pozivao na to da je »napola Zrinski«, dakle i Hrvat, hrvatski redovi nisu prihvatili njegov poziv da se pridruže ustanku protiv Habsburgovaca. Razlog tomu bio je dijelom i u činjenici što su većinu njegovih vojnika činili protestanti koji su se neprijateljski ponašali prema katolicima bez obzira na njihovu nacionalnost, dakle i prema Mađarima.⁴⁷

⁴⁴ Fodor, Pál op. cit.

⁴⁵ Szent Márk, István és Menyhért kassai vértanúk. Szeptember 7. <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0907.html>. Pristupano: 8. travnja 2019.

⁴⁶ Sveti Marko Križevčanin. U: *Zagrebačka nadbiskupija*. <http://www.zg-nadbiskupija.hr/sveci-i-blazenici-crkve-u-hrvata/sveti-marko-krizevcenin>. Pristupano: 8. travnja 2019.

⁴⁷ Heka, László. II. Rákóczi Ferenc és a horvátok. U: Miklós, Péter (ured.): *A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről*. Belvedere Szeged, 2013., str. 87-103.

3. PRAVA I OBEVEZE VLAHA PREMA VLAŠKIM STATUTIMA

Vlaške statute (Statuta Valachorum) izdao je kralj Ferdinand III. u Regensburgu 5. listopada 1630. godine Vlasima koji »dosele već trideset godina imaju prebivalište u krajevima Našega Kraljevstva Slavonije« i koji »borave« na prostoru između Save i Drave.⁴⁸ Oni su dobili pravo slobodnoga upravljanja zemljišnim posjedom, organizirali su vlastitu samoupravu u civilnim poslovima, uz obvezu vojne službe. Pored toga im je zajamčena sloboda trgovine, nasljeđivanje i prodaja imovine. Sami su si birali lokalne organe vlasti, koji su imali stanovite ovlasti u upravnom, prekršajnom i sudskom postupku (u manje važnim predmetima, a u kaznenom postupku su imali tek pravo na provođenje istrage). Na čelu sela nalazili su se knez i sudac, dok su na razini kapetanija (Križevačke, Koprivničke i Ivaničke) vlast obnašali vrhovni sudac i osam prisjednika. General je bio najviši organi vojne vlasti u Slavonskoj (kao i u Hrvatskoj) krajini.

Povelja sadrži glave o poglavarstvima (deset članaka), o sudovanju (deset članaka), o imovinskim pitanjima (devet članaka), o privatnim i javnim kaznenim djelima (dvanaest članaka) te o vojnim poslovima (trinaest članaka). U prvoj glavi se propisuje da se na čelu svakoga sela nalazi knez i sudac koje su mještani (»općina«) birali svake godine na blagdan svetog Jurja (Đurđevdan) i o tomu izvještavali generala, koji je izbor potvrđivao. U trima kapetanijama su seoski knezovi, starješine i prisežnici, birali po jednoga vrhovnoga suca i osam prisjednika, također na Jurjevo i to na mandat od jedne godine, uz mogućnost reizbora. Njih je zatim potvrđivao general. Suci, prisjednici i knezovi su prisizali »živim Bogom, časnom Bogorodicom Djevicom Marijom i svim svecima i odabranicima Božjim« da će Bogu, kršćanskoj državi, zakonitim kraljevima Ugarske, generalu i vrhovnim kapetanima iskazivati vjernost i podložnost, te da će u svim sporovima udijeliti pravedan i valjan sud, pravdu i ovrhu sukladno svojim mogućnostima.⁴⁹

Knezovi su vodili evidenciju o broju kuća, obitelji, muških glava s navršenih sedamnaest godina života te su se skrbili o tomu da starješine prehranjuju sve članove svojih obitelji. Morali su budno i revno nastojati preduhitriti sve prijestupe i kaznena djela, osigurati hvatanje kradljivaca i pohranu otuđenih stvari kod vrhovnog suca i potom njihovo vraćanje vlasnicima. Knez je mogao biti pozvan na odgovornost za izdaju i za suučesništvo u počinjenu prijestupa. U slučaju sudskoga pravorijeka o njegovoj krivici, vrhovni sudac i prisjednici su ga, kao nečasnoga otpustili s dužnosti i kaznili zasluženom kaznom. U slučaju da mu se imala izreći smrtna kazna trebao je biti predan Ratnomu vijeću.

Suci su presuđivali u stvarima iz svoje nadležnosti. U građanskim parnicama sudio je veliki sudac s prisjednicima i notarom, a protiv njihovih presuda bio je dopušten priziv na generala. U kaznenim sporovima bilo je propisano razgraničenje nadležnosti između velikih sudaca i vojnih sudova. Kazne su bile: redovni zatvor, prisilni rad ili tjelesne kazne. Vojni sud je kažnjavao isključivo tjelesnim kaznama, a nije mogao izricati novčane kazne ili konfiskaciju imovine. Redovni sudovi su izricali uglavnom novčane kazne, a one su bile namijenjene za plaće sudaca i ostalih službenika, te za druge troškove suda. U kaznenim djelima protiv javnoga reda i mira te onima za koje je propisan smrtna kazna knezovi su bili dužni počinitelje bezodvlačno uhititi i izručiti vrhovnom kapetanu svoga područja, a ovaj ih je predao Ratnom vijeću. Tamo ih se kažnjavalo tjelesnom kaznom, prisilnim radom ili drugim kaznama, ali ne i oduzimanjem dobara ili novčanom kaznom.

Suđenje se odvijalo u prisutnosti zaprisegnutoga vrhovnog suca i osmorice prisjednika Vlaha, te također zaprisegnutoga bilježnika. Odsutnost jednoga ili dvojice prisjednika, pa čak i izočnost vrhovnoga suca nisu bili prepreka za održavanje ročišta, jer je u potonjem slučaju predsjedavao »prisjednik najbliži po redu«. Sudac je imao unaprijed uglaviti sudbene dane, tako da rokovi poziva na sud ne prelaze petnaest dana. I tuženika se valjalo pozivati na sud, ali on nije bio obavezan odazvati se, ukoliko

⁴⁸ Vidi: Kaser, Karl: *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan: Analyse einer untergehenden Kultur*. Böhlau Verlag Wien, 1995.; Sučević, Branko P.: Razvitak Vlaških Prava u Varaždinskom generalatu. U: *Historijski Zbornik*, br. 6., 1953. str. 33—70. http://www.historiografija.hr/hz/1953/HZ_6_4_SUCEVIC.pdf Pristupano: 14. ožujka 2019.

⁴⁹ Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje. SKD Prosvjeta. Zagreb, 1999. Prijevod izvornika: Zrinka Blažević. <https://dokumen.tips/documents/zrinka-blazevic-statuta-valachorum.html>. Pristupano: 20. veljače 2019.

mu poziv nije uručen pravovaljano. No, ako se ne bi odazvao ni trećem pozivu na sud, protiv njega se pokretao postupak radi neposlušnosti i izricala mu se novčana kazna. Sudski postupak bio je jednostavan, bez odgodnih rokova. U dokaznom postupku je kod svjedočenja bilo nedopušteno zaklinjati se »po slavenskom običaju, na dušu nekoga drugog«, nego je svatko pod prisegom svjedočio o onome što je vidio i što zna. Sudac i prisjednici su potom odredili čiji su dokazi bolji. Nakon dokaznog postupka sud je donosio presudu protiv koje je bio dopušten priziv generalu u roku od deset dana. U protivnom je presuda postajala pravomoćnom te su knezovi ili jedan od prisjednika pristupili izvršenju presude.

Sankcije za počinjenje kaznenih djela bile su stroge. Vrhovni suci su okovima ili javnim radom kažnjavali počinitelje *krađe* predmeta čija vrijednost ne prelazi trideset, a u slučaju *provale* dvadeset ugarskih forinta, te su potom poslani Ratnomu vijeću, gdje su kažnjavani tjelesnim, a ne novčanim kaznama. Ratnomu vijeću su se imali predavati i *recidivisti* koji su dva ili tri puta uzastopce uhvaćeni u *krađi* predmeta čija vrijednost nije prelazila četrdeset forinta. *Krađa* i *otimačina uz primjenu sile* kažnjavali su se novčanom kaznom od četiri do deset forinta i nadoknadom štete, a *nanošenje ozljede* također novčanom kaznom, ali u višem iznosu (do sedamnaest forinta). Međutim, sudac je, uzimajući u obzir slabije imovno stanje počinitelja, ili težinu kaznenoga djela mogao izreći zatvorsku kaznu ili sankciju javnog rada ili sličnu kaznu. Vlasnik stoke koja je nanijela štetu drugomu bio je dužan nadoknadi štetu u iznosu u kojemu su ju procijenili susjedi. Oštećeni je do isplate obeštećenja mogao zadržati stoku koja mu je nanijela štetu, no ako ju nije vratio ni nakon isplate štete, onda je morao platiti kamatu. *Ubojstvo* ili *ozljeđivanje stoke* koja je počinila štetu kažnjavana je nadoknadom štete, ali i posebnom kaznom zbog zlonamjernosti. Krivac za *svađu* i *prepirku* koja je dovela do prolijevanja krvi bio je dužan platiti novčanu kaznu u iznosu od pet do osam forinta i troškove liječenja, odnosno štetu koju je ozlijeđeni pretrpio. Ako nije bilo prolijevanja krvi, onda je morao platiti iznos od pola do četiri forinta. No, sud ih je mogao umjesto toga osuditi na druge tjelesne kazne ovisno o značajkama osobe ili počinjenoga djela. Ako u ovim slučajevima oštećeni nije podigao tužbu, sud ju je mogao pokrenuti istragu po službenoj dužnosti. Osobe zatečene *in flagranti* u počinjenju kaznenoga djela *bludničenja* kažnjavale su se stavljanjem u okove na nekoliko dana ili javnim radom, dok su se *preljubnici* i *silovatelji* trebali predati Ratnomu vijeću. *Neposlušni sinovi* ili djeca koja su se ogriješila o roditelje kažnjavala su se tamnicom ili sličnim kaznama, a suci su ih u naročito teškim slučajevima mogli predati Ratnomu vijeću. U slučaju lakših prijestupa sudski postupak se provodio samo onda, ako su ih roditelji prijavili, ali ne i po službenoj dužnosti.

Vlasi su se mogli seliti iz jednoga mjesto u drugo, ali su o tome morali prethodno obavijestiti vrhovnog suca, prisjednike i kneza. Glede naselidbe u Vojnu krajinu strani pridošlica je o tomu nužno morao obavijestiti vrhovnoga kapetana dotične kapetanije.

U *imovinski pitanjima* je bilo propisano da svako naselje ima utvrđene granice, da su valjani kupoprodajni ugovori dokazivi uz dvojicu ili trojicu svjedoka, s tim da su se prodaja ili zalog nekretnine trebali učiniti pred knezom i dvama ili trima svjedocima. Bilo je dopušteno uvoziti i izvoziti volove, konje, krave, ovce, koze, svinje, vino i žitarice svake vrste unutar i izvan područja kapetanije. U slučaju založivanja imovine dužnik je nakon isteka roka zaloga bio obvezan isplatiti dug, na što ga je pozivao knez. Ako to nije učinio u roku od tri mjeseca, onda su knez i dvojica ili trojica seoskih starješina procijenili zalog i prodali ga. Od dobijenoga iznosa se vjerovniku namirio dug zajedno s kamatama, a preostali iznos se vraćao vlasniku zaloga. Naknada štete bila je propisana za slučaj korištenja tuđe imovine suprotno sporazumu i volji posjednika.

Vlaški zakoni poznavali su i *oporučno nasljeđivanje*. Oporuke su se obznanjivale u nazočnosti kneza i četvorice ili petorice vjerodostojnih svjedoka ili u nazočnosti svećenika i dvojice ili trojice vjerodostojnih svjedoka. Osim njih je tomu činu trebao pribivati i bilježnik ili dvojica drugih zakonitih svjedoka umjesto njega.

U slučaju smrti oženjenoga muškarca bez djece, njegovim domom su ravnali najstariji mu brat ili najbliži rođak zajedno s udovicom. Ako bi pak preminuli, pored udovice, ostavio za sobom i djecu, onda su na čelu obitelji bili njegova udovica zajedno sa skrbnicima ili starateljima, a nasljedno pravo su imala sva djeca bez obzira na spol.

Vlasi su zajedno s ostalim plaćenicima potpadali pod vojne zakone. *Vojvode* kao vojni zapovjednici morali su biti besprijeckorna vladanja i neporočna života. S obzirom da su stajali na čelu plaćeničkih postrojba, stoga im je jedna od zadaća bila isplata plaća i njihovo »razdjeljivanje prema propisu i drevnom običaju«. Ako je netko od njih bio osumnjičen za zločin ili optužen zbog zlodjela, onda su se takvi navodi trebali ispitati u nazočnosti kapetana ili potkapetana te njihovih vojnih službenika, među kojima su morala biti najmanje trojica ili četvorica vojvoda. Ukoliko je utvrđena vojvodina krivnja, onda ga se kažnjavalo unutar zajednice, ili ga se isporučivalo Ratnom vijeću. Vojnici koji su u svojim haramijama optuženi za neko zlodjelo odgovarali su pred sudom sastavljenim od kapetana ili potkapetana i vojnih službenika te trojice vojvoda. Kaznu za lakše djelo izricao je taj sud, dok je u slučaju težih djela optuženika trebalo predati Ratnomu vijeću.

Imovinske svađe i prepirke »između ili protiv vojvoda i haramija i drugih plaćenih vojnika«, rješavali su suci i prisjednici. U slučaju smrti vojvoda, barjaktara i drugih vojnih službenika ili gubitka časti na temelju sudske presude, pravo predlaganja njihovih zamjenika pripadalo je općini, a imenovanje je bilo u ovlasti generala.

Osim prava i povlastica, Vlasi su imali i *dužnosti*. Glavna od njih bila je čuvanje granica, što nije bila obveza samo plaćenika, nego i onih, koji za to nisu dobijali plaću. Ovi potonji su bivali rapoređeni u dnevnu ili noćnu stražu, te su na drugi način čuvali granicu. U slučaju napada ili sumnje u vojne pokrete »svi Vlasi, ma koliko ih ima, iz svih kapetanija, pa čak i mladići ispod osamnaest godina« trebali su biti pripravnici »smjesta (...) udruženim snagama sa svih strana protjerati Turke i neprijatelje po cijenu života i prolijevanja krvi.« Njih najmanje šest ili sedam tisuća trebalo se na vojnički znak upućen od strane generala, u roku od dva-tri sata pod punom ratnom spremom okupiti na propisanom mjestu, dok su im se oni iz udaljenijih krajeva imali naknadno priključiti. U slučaju ratovanja izvan granica Vojne krajine (u krajevima pod Osmanlijama) graničari nisu dobijali plaću za vojnu službu ako je ona trajala do četrnaest dana, odnosno osam dana ako se rat vodio drugdje. Ako je ratovanje trajalo duže, onda im je pripadala plaća. No, kako je ona često izostajala, a plaćenici su bili malobrojni, stoga im je general bio dužan besplatno davati olova i puščanoga praha za streljivo.

Premda su Vlasi prvenstveno obavljali vojne poslove i ratovali, ipak su bili obvezni svake godine krčiti šumu između Save i Drave, ostavljajući u utvrdama samo neophodnu stražu, kao i svojim radom pripomagati izgradnju tvrđava. Svaki od njih je uz prijetnju kazne trebao prijaviti smutnje i spletkarenja. Među zabranama valja istaknuti kako im je pod prijetnjom smrtno kazne bilo zabranjeno održavanje zborova i skupova, osim onih koji se održavaju radi izbora knezova, sudaca i prisjednika.

4. HAJDUČKE POVLAŠTICE

S obzirom da su se hajducima priključili brojni kmetovi odbjegli od njihovih feudalnih gospodara, stoga su ugarski magnati tražili od kneza Bocskaija da im izruči njihove kmetove. On tomu nije udovoljio, pa se morao suočiti s njihovim nezadovoljstvom. Premda se plemstvo nadalo da će privoljeti svoje kmetove na povratak na njihove posjede, to se nije dogodilo. Knez im je u ime zahvale za vojne uspjehe, ali i radi osiguranja obrane granica podijelio povlastice.⁵⁰ To se dogodilo na saboru u Korponi 12. prosinca 1605. kojim je označen kraj Bocskaijeva ustanka. U obrazloženju odluke knez je istaknuo vojne uspjehe njegove hajdučke vojske, koji su primorali kralja Rudolfa na sklapanje mira i povratak ustavnoga stanja u zemlji. U ispravi István Bocskai daje kolektivno plemstvo hajducima i pravo naseljavanja na njegovim »posjedima u županiji Szabolcs i to cijeli grad Kálló koji pripada našoj tvrđavi Tokaju, kao i naše pustare Nánás, Dorog i Varjas, te posjede Hadház, Vámospércs, Sima i Vid, zajedno sa svim koristima i prihodima.«⁵¹ Zauzvrat se u armalnom pismu kao uvjet određuje hajducima da »se oni i njihovi nasljednici nama, Ugarskoj i Sedmogradskoj prisegom obvežu (...) da će oružjem i opremom

⁵⁰ Orosz, István: A hajdúk autonómiája a 17. században. U: Bánkiné Molnár, Erszébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar történelemben*. Kiskun Múzeum Baráti Köre, Kiskunfélegyháza, 2003. 91. str.

⁵¹ Isto.

dobro opremljeni na našu zapovijed ili na zapovijed naših nasljednika sudjelovati u svakom našem vojnom pohodu i domovini odano služiti.»⁵²

Ove povlastice je dobilo 9.254 hajduka, a ako im još pribrojimo i članove njihovih obitelji, onda se može zaključiti da je privilegijom obuhvaćeno oko četrdeset tisuća ljudi. Oni su dobili kolektivno plemstvo i pravo naseljavanja na Bocskaijevim posjedima.⁵³ Knez je novom ispravom izdanom u Košicama s nadnevkom 2. rujna 1606., iste ove povlastice dao i naseljenicima svoga posjeda Szoboszló, na kojemu su se nastanili hajduci konjanici pod zapovjedništvom kapetana Crnog Petra Halaškog (*Halasi Fekete Péter*). Danas sva ova naselja u županiji Hajdú-Bihar nose predznak Hajdú.⁵⁴ Bočkai je ovim povlasticama u značajnoj mjeri utjecao na mađarsku povijest. Povlašteni hajduci nisu potpadali pod vlast feudalnih gospodara, nisu bili dužni ni na kakva podavanja, činili su zajednice slobodnih seljaka koji su samostalno odlučivali o svojim unutarnjim pitanjima. Priznavali su samo vlast erdeljskoga kneza, na čiji su poziv morali odmah krenuti u rat. Na taj su način ušli u red povlaštenih ugarskih staleža, doduše kao posljednji u hijerarhiji. Ugarska i Sedmogradska su u njima dobili vojsku koju nije trebalo plaćati, a mogla se koristiti i protiv Osmanlija, kao i protiv carske vojske. U narednih stotinu godina hajduci su sudjelovali u svakom ratu, uvijek na prvoj liniji fronte. Njihovo uključivanje u redove plemstva označilo je prekretnicu i u mađarskom feudalnom sustavu i bilo je predmetom jala kmetstva i slobodnog seljaštva, ali i uzorom i statusom koji su priželjkivali dosegnuti.

Privilegirani hajdučki gradovi, sela i naselja bili su smješteni u istočnoj Ugarskoj, na teritoriju županija Szabolcs i Bihar, gdje su se susretali kraljevska Ugarska, Sedmogradska i Osmansko carstvo. S obzirom da niti jedan od ova tri čimbenika nije bio dostatno jak preuzeti vlast, stoga su slabo naseljena, siromašna i neobrađena hajdučka područja mogla sačuvati svoj poseban položaj.

Premda su na saboru u Korponi ugarski redovi i staleži potvrdili Bočkaijevu odluku o davanju plemstva hajducima, poslije njegove smrti potkraj 1606. godine se hajdučko pitanje opet pojavilo na dnevnom redu. Davanje naprijed navedenih povlastica izazvalo je nezadovoljstvo plemstva, ali i onoga dijela (daljnjih dvadesetak tisuća) hajduka, koji nisu bili njima obuhvaćeni i čija budućnost je ostala neizvjesna. Nadvojvoda Matija je poslije potpisivanja bečkoga mira u carevo ime prihvatio obvezu primiti u graničnu službu pet do šest tisuća hajduka te za to isplatiti 55 000 talira. Taj je novac, međutim, bio dostatan tek za jednomjesečnu plaću vojsci od 12-13 tisuća hajduka, ali ni to nije ostvareno. Knez Bocskai umro je u prosincu 1606. kada je u zemlji ostalo neisplaćenih skoro dvadeset tisuća hajduka.

Ovi nezadovoljnici su u listopadu 1607. pod vodstvom hajdučkog kapetana Andrása Nagya pokrenuli novi ustanak. Predvodili su ga oni među njima koji su željeli ostvariti dobijene a nerealizirane povlastice.⁵⁵ Hajduci su u tom trenutku već uživali i tursku pomoć. Sultanu je bilo u interesu da se ti naoružani nezadovoljnici pokušaju privoljeti na mirnodopski život, ali su putem njih nastojali napraviti pritisak na Beč s ciljem provedbe mira u Zsitvatoroku. Nadvojvoda Matija je također vidio korist u naoružanim hajducima i sredstvo da se bolesnog cara Rudolfa privoli na odstup. Sve to je uvjetovalo porast značenja hajduka koji je vrhunac doživio 1608. godine. Tada su nadvojvoda Matija i budimski paša zajedničkom izjavom potvrdili hajducima povlastice koje su dobili od kneza Bocskaija. Ustanička vojska se potom rasula. Erdeljski knez Gábor Báthory, kojega su poduprli u preuzimanju vlasti, postao

⁵² Isto.

⁵³ Szendrey, István: *Hajdúszabadságlevelék*. Debrecen, 1971., str. 11-16. Vidi još: Nagy, László: *Bocskai István a hadak élén*. Zrínyi. Budapest, 1981.; Papp, Sándor: *Török szövétség – Habsburg kiegyezés: A Bocskai-felkelés történetéhez*. KGRE L'Harmattan. Budapest, 2015.

⁵⁴ Danas ovaj pridjevak nose gradovi: Hajdúböszörmény s 32.220 stanovnika, Hajdudorog s 9.640, Hajdúhadház s 13.070, Hajdúnánás s 18.235, Hajdúsámson s 11.293 i Hajdúszoboszló s 23.677 stanovnika te općine Hajdúbagos s 1.981. i Hajdúszovát s 3.200 stanovnika. Premda je Hajdúböszörmény najveći među njima, najznačajniji gradovi su Hajdudorog kao povijesno središte Grkokatoličke Crkve (*Archidioecesis Hajdudoroghensis*) u Mađarskoj i Hajdúszoboszló kao turističko središte i najveće kupalište s termalnom vodom u zemlji.

⁵⁵ Kelenik, József op. cit., str. 130.

je njihovim najvećim zaštitnikom. On je 1608-09. godine ustrojio nova privilegirana hajdučka naselja Tamási, Berettyóújfalu, Szentkozma, te je darivao manjim posjedima hajdučke kapetane.⁵⁶

Naposljetku im je i sabor ozakonio privilegije, ali su se hajduci morali odreći Kállóa umjesto kojega su 1609. dobili Böszörmény, a sličnom zamjenom im je pripao i Polgár.⁵⁷ Naselje Dorog i posjed Tokaj koji su u smislu bečkoga mira dospjeli pod vlast palatina Györgya Thurzóa, palatin je 4. srpnja 1616. uvrstio u red hajdučkih gradova pozivajući se na povlastice koje je ono imalo, kao i na njegove stanovnike hajduke. Palatin je Dorog darovao u posjed lipovskog hajdučkog kapetana Delije Save (*Deli Száva*), što je kralj Ferdinand III. potvrdio svojom poveljom od 10. kolovoza 1632. godine. Time je i ovaj grad ušao u red od kralja priznatih povlaštenih »sedam hajdučkih gradova,« koji status su dakle imali: Nánás, Dorog, Hadház, Vámospercs, Szoboszló, Böszörmény és Polgár.⁵⁸

Davanje hajdučkih povlastica nije prestalo ni poslije Báthoryjeve smrti, nego je nastavljeno i od strane novoga kneza Gábora Bethlena (Požunski sabor ga je 8. siječnja 1620. izabrao i za kneza Ugarske). Potražnja za hajducima bila je velika zbog učestalih ratova, a kako nije bilo novaca za njihovo plaćanje, to su naknadu dobijali putem dodijeljenoga im zemljišta bez obveze ikakvih podavanja. Premda je više zakona (1635., 1638.) zabranilo veleposjednicima stvaranje vlastite vojske, ipak su i oni koristili usluge hajduka, ne samo radi obrane svojih posjeda, nego i u cilju obrane feudalnoga uređenja.⁵⁹

Do trećega ustanka hajduka došlo je poslije smrti Gábora Bethlena (1630-31.) s ciljem očuvanja stečenih povlastica. Naime, na temelju mira u Nickolsburgu kraljevskoj Ugarskoj je trebalo pripasti sedam gornjougarskih županija, među kojima i Szabolcs, što su hajduci pokušali onemogućiti. U savezu s hajducima iz biharske županije porazili su kraljevsku vojsku te su za kneza imenovali Györgya Rákócziya. On je doista očuvao njihov položaj, ali su se hajduci njegovim izborom umiješali u državno-političke odnose, preko čega nisu mogli prijeći ni Beč, ni sultan. Knez Rákóczi je stoga bio primoran odreći se sedam županija i pristati na pacifikaciju hajduka. Zauzvrat je car i kralj Ferdinand III. potvrdio povlastice koje je svojedobno knez Bocskai pisanim putem dodijelio hajducima u sedam hajdučkih gradova u Szabolcsu. Uz njih su privilegije, a time i pripadnost najvišim hajdučkim krugovima dobili i mještani u dvadeset naselja u Biharu. Njihove povlastice su uključivale oslobođanje od bilo kakvoga državnoga i veleposjedničkoga podavanja i plaćanja poreza. Zemljište su zajedno sa svim služnostima i pravom uživanja na njemu dobili u nasljedno vlasništvo. Svojim naseljima su upravljali putem slobodno izabranih samoupravnih tijela, a bili su podvrgnuti samo kraljevoj vlasti. Zauzvrat su trebali obavljati vojnu službu tijekom određenoga dijela godine. Drugu kategoriju privilegiranih hajduka činili su oni smješteni na posjedima feudalnih gospodara, koji također nisu podliježali obvezi plaćanja poreza i podavanja veleposjednicima, ali su njihove obveze i stupanj dobijenih povlastica bili propisani privatnopravnim ugovorom sklopljenim s vlasnikom zemljišta na kojemu su se nastanili. Imali su samoupravu i prvostupanjsko sudstvo, ali je prizivni sud u njihovim parnicama uglavnom bio sud feudalnoga gospodara. Ovi hajduci su se mogli slobodno kretati i seliti, samostalno su raspolagali svojom imovinom i kućom, ali je zemljište na kojemu su živjeli ostajalo u vlasništvu feudalca. Opasnost kojoj su bili izloženi nalazila se u pravu vlasnika zemljišta da otkáže ugovor kada više nije imao potrebe za vojnom službom hajduka. S pravnog aspekta su ove vrste povlastica de jure bile nezakonite, jer privatne osobe nisu imale ovlasti izdvojiti bilo koga ispod jurisdikcije državnih i pravosudnih tijela. To su explicite zabranili zakoni iz 1635. i 1638. godine.⁶⁰ No, kako je ova vrsta povlastica i dalje postojala, narečeni zakoni su potvrđeni 1647., 1649. i 1659. godine.

⁵⁶ Isto, 131. str.

⁵⁷ Rácz, István: A hajdúkérdés Bocskai szabadságharca után – Nagy András hajdúgenerális. U: *Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyv*, Debrecen, 1965. IV. évfolyam.

⁵⁸ Béres, András (ured.): A hajdúk a magyar történelemben. U: *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei*, 10. szám. Debrecen, 1969., 58-59. str.

⁵⁹ Kelenik, József op. cit., 132. str.

⁶⁰ Isto.

Kategorija kraljevskih hajduka bila je u znatno nesigurnijem i nepovoljnijem gospodarskom položaju. Oni su trebali preživjeti od plaće dobijene za službu u kraljevskim utverdama, ali im je ta plaća znala kasniti »i do tri odnosno pet godina (!)«, pa su se snalazili na razne načine.⁶¹ Najčešće tako što su obrađivali napuštene posjede u okolici tvrđave, ili su se bavili trgovinom, utjerivanjem poreza, a neki su prihvatili biti oružanom pratnjom službenim osobama, odnosno trgovcima koji bi ih unajmili.

Naposljetku spomenimo kako su najbrojniju skupinu činili tzv. slobodni hajduci. Njih se moglo unajmiti kao plaćenike. S obzirom da su povlašteni hajduci sve više bivali skloni ostanku na svojim posjedima, zbog toga je postojala velika potražnja za ovom potonjom kategorijom iz čijih redova su proizišli kuruci. Njih u hajdučkim gradovima nisu rado primali, s njihovim vojno-političkim ciljevima se nisu slagali, a prema njihovom vojskovođi grofu Imreu Thökölyju su bili neprijateljski raspoloženi, jer je cijeli njegov pokret značio povredu njihovih interesa. Naime, do tada su kuruci, većinom odbjegli kmetovi, osiguravali jeftinu radnu snagu hajdučkim gradovima, a kada im je Thököly obećao plaću, onda su napustili polja i postali vojnici. Zbog izostanka plaće kuruci u svojim pljačkama nisu poštedjeli ni povlaštene hajdučke gradove. S druge strane su hajdučkim gradovima veliku prijetnju predstavljale županijske vlasti koje su ih pokušavale podvrgnuti pod svoju vlast i oporezovati. Kralj Leopold I. je to otklonio i time je na svoju stranu pridobio hajduke, koji se dakle, nisu pridružili kurucima, premda im je Franjo Rákóczi II. (Ferenc Rákóczi) 1709. godine dao nove povlastice (zadnje koje su hajduci dobili).

Protokom opasnosti od Osmanlija nije više bilo potrebe za vojnom službom nekadašnjih kmetova, pa su postupno ukidane i njihove povlastice. Zaseban status sačuvalo je samo sedam povlaštenih hajdučkih gradova: Nánás, Dorog, Hadház, Polgár, Vámospércs, Szoboszló (povlastice su dobili od Bocskaija) i Böszörmény (privilegij mu je 1609. dodijelio Gábor Báthory). To područje je od tada nazvano Hajduštvom (Hajdúság) i činilo je posebnu upravnu jedinicu. To je potrajalo do 1876. godine, kada je na njezinom području stvorena županija Hajdú sa sjedištem u Debrecenu.⁶² Tada su i spomenuti hajdučki gradovi izgubili svoje povlastice.

5. VOJNA KRAJINA U 18. I 19. STOLJEĆU I UKIDANJE POVLASTICA

Vlaški statuti su izazvali nezadovoljstvo u redovima plemstva ali i crkvenih velikodostojnika, jer je u Vojnoj krajini i Rimokatolička Crkva ostala bez prihoda. Nezadovoljnika je bilo i unutar Krajine. Vlasi su se često bunili zbog kršenja njihove autonomije, a početkom 17. stoljeća su već zahtijevali i vlasništvo nad zemljom između Save i Drave. Njihove pretenzije ipak nisu ozbiljnije razmatrane, jer je doskora nestala pogibelj od Osmanlija, pa više nije bilo potrebe za graničarima. Postupno je ukinuto i njihovo materijalno pomaganje, što je izazivalo nered u Vojnoj krajini, pa je ona sredinom 18. stoljeća temeljito reorganizirana po uzoru na carsku vojsku i njezine regularne pukovnije. Tada su prestali važiti Vlaški statuti, ukinute su sve dotadašnje kapetanije i vojvodstva, a umjesto njih su ustrojeni generalati, pukovnije i satnije.⁶³ Tzv. *Hildburghausen*ovim pravilnikom iz 1746. godine Vojna krajina je podijeljena na jedanest »regimenti« i to: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, dvije banske (petrinjsku i glinsku), križevačku, đurđevačku, gradišku, brodsku i petrovaradinsku.⁶⁴ Sva uprava bila je u vojničkim rukama, službeni jezik u vojsci, u školama, upravi i sudstvu bio je isključivo njemački. Krajišnici su od tada bili profesionalni vojnici, obvezni ratovati po dobivenoj vojnoj zapovijedi, dok je Vojna krajina bila golema vojarna, kakvu nije imao ni jedan vladar u Europi. Nezadovoljni odlukom da se graničari sami trebaju

⁶¹ Isto 133. str.

⁶² Boldisár, Kálmán: *Bocskay hadi népe*. Debrecen, 1906., str. 14-20.; Darabos, Balázs: *Kismarjai Bocskay István és hajdú vitézei*. Debrecen, 1931., str. 45-53.; Benda, Kálmán: *A Bocskai szabadságharc*. Budapest, 1955., str. 124-129.

⁶³ Varaždinska krajina je u svom sastavu imala Križevačku i Đurđevačku pukovniju, Karlovačku krajinu su činile Lička, Otočka, Ogulinska i Slunjska pukovnija, Slavonsku krajinu Gradiška, Brodska i Petrovaradinska pukovnija, dok se u sastavu Banske krajine nalazila Prva i Druga banska pukovnija.

⁶⁴ Pored njih postojale su i Banatska (1779.-1873.), Pomoriška (1700.-1750.) i Erdeljska vojna krajina (1764.-1850.), te šajkaško područje. Dvorsko ratno vijeće je sredinom 18. stoljeća institut Vojne krajine proširio i na Temeški banat, gdje je graničarsku službu obnašala tzv. »Banater Miliz« sastavljena većinom od Srba.

brinuti o svojemu opremanju, krajišnici su se 1751. pobunili, pa je kraljica Marija Terezija 1754. godine donijela pravilnik nazvan »*Militargrenzrechte für das Karlstadter u. Varasdiner Generalat*«. Njime su izjednačeni Karlovački i Varaždinski generalat, ukinuti su ostatci krajiške samouprave, te su sve zemlje pretvorene u vojničko leno. Nakon ovoga pravilnika uslijedio je 1787. godine novi, pod nazivom »*Systemalverordnung*«, a iza ovoga pak 1807. godine »*Opći zakonik za Karlovačku, Varaždinsku, Hrvatsku, Slavonsku i Bansku krajinu*«.

Sredinom 19. stoljeća je u Vojnoj krajini vladala velika zbrka, o čemu svjedoči i Antal Csengery, tajnik ugarskoga kraljevinskog odbora na pregovorima o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi. On je u svojim memoarima zapisao kako su se Mađari čudili zašto Hrvati ne inzistiraju na povratku Vojne krajine u hrvatski ustavnopravni poredak, kada je to već tri stoljeća tinjajuća želja Hrvatskog sabora. Članovi hrvatskog odbora su u neslužbenim razgovorima objasnili da bi se varaždinska i đurđevačka pukovnija bezbolno mogle vratiti u sastav građanske Hrvatske, jer je tamo živjelo »*mirno pučanstvo koje se bavi zemljoradnjom*«, no da je utjelovljenje drugih krajeva bilo vrlo teško provodivo. Naime, tamošnje pučanstvo je bilo vrlo siromašno, živjelo je isključivo od plaće koju je za graničarsku službu (neredovno) dobijalo od dvora, plodnoga zemljišta je jedva bilo, a industrije nimalo. Kada su im prestale stizati plaće, onda su se krajišnici okrenuli pljačkanju. Zbog toga se hrvatski kraljevinski odbor pribojavao razvojačenja cijele Vojne krajine. S tim u svezi su Ferenc (Franjo) Deák pojedini članovi hrvatskog izaslanstva upozorili kako se ne bi trebalo žuriti s povratkom svekolikoga područja Krajine u ustavnopravni i upravni poredak Trojedne Kraljevine. Csengery je o tome zabilježio sljedeće: »*Oni žive od prihoda drugih pukovnija. Kako se veli: Die übrigen Brüder unterstützen sie. Bilo bi opasno pokušati ih uključiti u građanski život, barem dok se vlada ne pobrine da se na tom području podigne i razvije nekakva industrija, pa da tamošnje pučanstvo dobije mogućnost za zaradu. Mirko Bogović, hrvatski pjesnik, a sadašnji veliki župan zagrebački, rekao je Deáku, da ako bi se danas ukinula ova Gornja krajina, onda bi za dva tjedna Zagreb bio opljačkan. Kada je Deák razgovarao o tome s barunom Rauchom, te mu je spomenuo Bogovićevo mišljenje, onda je Rauch izjavio da je Bogović pogriješio.*

- Kako? – pitao je Deák.

- Zato što ne bi opljačkali samo Zagreb, nego i Ljubljanu – odgovorio je Rauch.⁶⁵

Zakonski članak I. iz 1868. (u Ugarskoj je to Zak. članak 1868:XXX.) poznatiji kao Hrvatsko-ugarska nagodba, odredio je u svome članku 65. kako će se na državnom saboru promptno zahtijevati »*da se onaj dio Vojne krajine koja ka Kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji spada, skupa sa vojnim krajiškim komunitetima sjedini sa spomenutim kraljevinama u obziru*

zakonodavstva, uprave i sudstva.« Razvojačenje Vojne krajine dovršeno je 8. kolovoza 1873., a odluka o ponovnom ujedinjenju s maticom zemljom donesena je 15. srpnja 1881. godine.

ZAKLJUČAK

Turski prodor na područje Balkana, a zatim i pohod prema srednjoj Europi izazvali su potrebu za ustrojavanjem Vojne krajine kao obrambene zone na južnim granicama Habsburškoga carstva. Na to je područje bečki dvor dao naseliti izbjeglice s Balkana osiguravajući im stanovite povlastice i plaću, a zauzvrat su pridošlice stupile u vojnu službu i branili granice. U Hrvatskoj se za te izbjeglice udomaćio naziv Vlasi kao etnička oznaka za nomade doseljene s Balkana, dok su u Ugarskoj graničnu službu obavljali hajduci. Bili su to mahom bivši članovi oružanih bandi, osiromašeni plemići i odbjegli kmetovi, koji su u nacionalnom pogledu uglavnom bili Mađari kao i domicilno stanovništvo.

U vjerskom pogledu su Vlasi najvećim dijelom bili pravoslavci, a hajduci ponajviše protestanti, ali su i jedni i drugi bili nepovjerljivi prema katolicima i Katoličkoj Crkvi. Unatoč tomu su kao graničari u 17. stoljeću dobili široke povlastice (Vlaške statute i hajdučke privilegije) i postali privilegirani slojevi društva. Vlasi su zadržali svoje običajno pravo, zadrugu kao staru slavensku društveno-ekonomsku zajednicu, knezove i svoju samoupravu te sudstvo, odnosno vojvode kao vojne zapovjednike. Habsburgovci su im uz to dali porezne i ine povlastice. Hajduci su povlastice dobijali od feudalnih gospodara,

⁶⁵ Csengery, Antal: *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*, Budapest, 1928, str. 202.

knezova Sedmogradske (Istvána Bocskaija, Gábora Báthoryja, Gábora Bethlena i Ferenc Rákóczi II.), koje im je kasnije potvrdio ne samo bečki dvor, nego i Porta. Od Bocskaija su dobili kolektivno plemstvo koje se najduže održalo u sedam hajdučkih gradova koji su činili posebnu upravnu jedinicu nazvanu Hajduštvom (Hajdúság).

Položaj graničara znatno se promijenio protekom opasnosti od Osmanlija. Naime, tada više nije bilo potrebe za njihovom vojnom službom, pa su postupno ukidane i njihove povlastice. Za vrijeme Marije Terezije prestali su važiti Vlaški statuti, ukinute su sve dotadašnje kapetanije i vojvodstva, a umjesto njih su ustrojeni generalati, pukovnije i satnije. U Ugarskoj su privilegiji hajdučkih gradova ukinuti 1876. godine, kada je na području Hajduštva stvorena županija Hajdú sa sjedištem u Debrecenu.

SUMMARY

When Military Border was established (Croatian - Vojna granica; German - Militärgrenze) in Croatia and Hungary, numerous former serfs, nomad farmers and immigrants from the areas occupied by the Ottoman Empire assumed the duty of border-guards for the Habsburg Monarchy. Most distinct among them were the Vlachs and brigands that acquired privileges in the 17th century (the Vlach law and brigand privileges) and became privileged classes of society.

The Vlachs that emigrated from the Balkans brought along their customary law, cooperative as an old Slavic socio-economic community, dukes and their self-government and judicial system, i.e. dukes as military commanders. The Habsburgs also gave them tax reductions and other privileges and in return the Vlachs as border-guards supervised major roads and mountain passages and ensured safety of travelers and cargo transport. The Austrian military commanders later on realized that it is necessary to build fortresses in the area of the Military Border. The first one was built in Karlovac in 1581. When it became inhabited, the inhabitants were promised hereditary ownership of land and houses, organisation of two fairs per year and one market day a week. In this way the Vienna court accomplished several objectives: cheap army for border defense, grouping of border-guards within a single firmly enclosed area, collection of all financial resources in one place and structuring of central institutions and centralized military and political order. The border-guards were linked to this order through their right on land and personal freedom and the self-government assigned to them. For that reason, they were endlessly loyal to the king and he could use them not only in battles against the Turks, but also for internal confrontations such as rebellions of peasants or noblemen.

Hungarian brigands were of similar social origin like Croatian border-guards, and their inclusion in regular army (in the 16th century) led to legalisation of their special social status. Since then the term brigand primarily denoted Hungarian infantry consisting mainly of peasants. Unlike the Vlachs, who obtained privileges from the Habsburgs, the brigands obtained privileges not only from their feudal masters (Duke Bocskai gave them settlements and collective peerage within them), but also from the Ottomans (1608 the Archduke Matija and the Budin Pasha by joint declaration confirmed the privileges obtained from the Duke Bocskai) and the Habsburgs (the privileges mentioned above were confirmed by the King Ferdinand III).

This paper analyses the Vlach law and brigand privileges, as well as attempts of the Croatian-Hungarian nobility to bring border-guards under their power.